

En introduksjon til kriseteorienes historie

Anwar Shaikh

Introduksjon

Denne utredningen er om kriseteorienes historie. Generelt sett, termen «krise» slik den blir brukt her viser til en generalisert rekke av feil i de økonomiske og politiske forholda i den kapitalistiske reproduksjonen. Spesielt de krisene som vi skal undersøke, er de hvor systemet er drevet internt, med sine egne prinsipper for drift. Som vi skal se er det i den kapitalistiske produksjonens natur og hele tiden være utsatt for en rekke internt og eksternt genererte forstyrrelser og forskyvninger. Men det er kun av og til at disse «sjokkene» fører til kriser. Når systemet er friskt gjenhenter det seg raskt fra alle tilbakeslag. Når det er sykt kan praktisk talt alt utløse en kollaps. Det vi skal undersøke her er forskjellige forklaringer på hvordan og hvorfor systemet med jevne mellomrom blir sykt.

I. Reproduksjon og kriser

Tenk over hvor særegent det kapitalistiske samfunnet er. Det er et kompleks og gjensidig avhengig sosialt nettverk hvor reproduksjonen krever et presist utfyllingsmønster mellom ulike produktive virksomheter: og likevel blir disse virksomhetene utført av hundretusenvise av individuelle kapitalister, hvis eneste bekymring er deres egen profitt. Det er en klassestruktur hvor den kapitalistiske klassen fortsatt eksistens krever arbeiderklassens fortsatt eksistens. Og likevel ingen blodsband, tradisjoner eller religiøse prinsipper som bestemmer hvem som skal styre og bli styrt. Det er et menneskelig fellesskap av samarbeid, og likevel setter den hver enkelt opp mot hverandre: kapitalist mot arbeider, men også kapitalist mot kapitalist, og arbeider mot arbeider.

Det virkelig vanskelige spørsmålet om et slikt samfunn, er ikke hvorfor det bryter sammen, men hvorfor det fortsetter å fungere. I den sammenheng er det viktig å forstå at enhver forklaring på *hvorfor* kapitalismen reproducerer seg selv, samtidig (implisitt eller eksplisitt) er et svar på spørsmålet om hvordan og hvorfor ikke-reproduksjon forekommer, og omvendt: *med andre ord, analysen av reproduksjonen og analysen av krisa er uatskillelige*. Dette stemmer uavhengig av om en spesiell teori gjør denne koblinga eksplisitt.

I den økonomiske tenkningas historie kan vi skille mellom tre hovedlinjer i analysen av kapitalistisk reproduksjon. Først, og mest populær, er forestillingen om at kapitalismen er i stand til å automatisk reproducere seg selv. Det kan være jevnt og effektivt (nyklassisk teori), eller det kan være uberegnelig og bortkastet (Keynes), men uansett vil systemet være selvbalsenerende. Først og fremst eksisterer det ingen nødvendige grenser for det kapitalistiske systemet eller dets historiske eksistens: Hvis den blir overlatt til seg selv (nyklassisk teori), eller regulert ansvarlig (Keynes) kan det vare for alltid. Naturligvis, dette har alltid vært den dominerende oppfatningen i borgerlig teori.

Den andre linja mener det motsatte: her, blir det argumentert, er det kapitalistiske systemet ute av stand til å ekspandere selv. Den må vokse for å overleve, men for at det skal kunne skje kreves en ytre kilde med etterspørsel (som for eksempel den ikke-kapitalistiske verden). Dette betyr at

reproduksjonen dens i siste instans er regulert av faktorer utenfor systemet: Systemets grenser ligger utenfor seg selv. De forskjellige underkonsumpsjonsteoretikerne, inkludert de marxistiske, har sin opprinnelse i denne tanken.

Til slutt har du den tredje linja som mener at til tross for at kapitalismen er istand til å ekspandere, forverrer akkumulasjonsprosessen de indre motsetningene som den er basert på, frem til ei krise bryter ut: kapitalismens grenser er *internt* bygd i systemet. Denne linja er nesten eksklusivt marxistisk, og inkluderer både «profitttrattens fallende tendens» og «profittskvisen» i forklaringa.

Hver og en av de ovennevnte linjene innebærer en tilsvarende forestilling av krise, hvorfor de oppstår og hva de innebærer. Vi vil derfor undersøke hver og en av dem.

II. Kapitalismen som automatisk selv-reproduserende

I det som nå kommer skal vi diskutere laissez-faire og den keynesianske tradisjonen i ortodoks teori, i separate seksjoner.

A. Laissez-fair-tradisjonen

Desverre er vi alle alt for godt kjent med forestillingen om at kapitalismen er et selv-regulerende, jevnt, effektivt og harmonisk system. Fra sin begynnelse hos Adam Smiths «usynlig hånd» frem til den moderne analysen av generell likevekt sin impotente eleganse, er det denne som har dominert borgerlig teori. Den sier at den grunnleggende motsetninga for all menneskelig eksistens kommer fra menneskets umettelige grådighet i møte med fysiske ressurser tilgjengelighet. Kapitalismens umettelige grådighet blir derfor omformet til et av menneskets naturlige egenskaper. Dens vanvittige ran av planeten vår er derfor bare «naturlig», det uunngåelige utfallet av en kamp innad i naturen. Menneskets natur møter den fysiske naturen. På denne måten er grådighet, konkurrane og egoisme evigvarende. Det er ingenting vi kan gjøre med det og ingenting vi kan gjøre for å få bukt med dem. Faktisk, på bakgrunn av dette blir kapitalismen presentert som det sosiale regelverket som automatisk tillater det frieste uttrykket for de ovennevnte «iboende» menneskelige drifter. Dessuten, siden det representerer den optimale, institusjonelle løsninga på en evig og «naturlig» konflikt vil kapitalisme for alltid være det beste. Den har ingen grense, bortsett fra en utenkelig mutasjon i menneskets natur, eller en utenkelig ødeleggelse av den fysiske naturen. Uansett vil kapitalismen reprodusere seg selv jevnt, effektivt og mest sannsynlig for alltid. Slik er ihvertfall historia.

Fordi systemet blir sett på som selvregulerende, pleier reguleringsprosessen å bli ignorert. Den dominerende tendensen i denne problemstillinga blir derfor om en skal konsentrere seg om en enten statisk eller balansert veksbalansegang. På den måten blir det gitt inntrykk av at reguleringsprosessen i seg selv er ubetydelig. Denne strategien er virkelig nødvendig ettersom forestillinga om at en langvarig justeringsprosess er en trussel mot balanseringskonseptet, og dermed den verdsatte optimaliteten ved systemet.

Allikevel, kriser oppstår uansett. Det har en tendens til å gjøre økonomer ergerlige, til tider ganske sure. Likevel, deres ideologiske funksjon krever at de (ihvertfall med jevne mellomrom) må hankses med krisespørsmålet.

Økonomer som studerer de empiriske fenomenenes historie er uunngåelig imponerte. Ikke bare av krisenes frekvens, men også deres tilsynelatende regelmessighet. I USA for eksempel, telte Wesley Clair Mitchell femten «kriser» i de 110 årene mellom 1810 og 1920, mens Paul Samuelson nevner syv «resesjoner» i de tredivye årene mellom 1945 og 1975. I mellom disse var det den store depresjonen som varte i nesten ti år.

Det er i utgangspunktet bare en måte å ta til seg denne dokumentasjonen til hoveddelen av teorien på, uten å skade den permanent. Først og fremst, det kan bli hevdet at kriser aldri trenger å forekomme. At deres forekomst kan tilskrives ytre faktorer som er utenfor den kapitalistiske reproduksjonens normale funksjon. *Uten noen skyld i seg selv* blir systemet rammet av kriser. Innenfor denne tradisjonen blir skylda for krisa lagt på naturen (solflekker, avlingssvikt generelt osv.) og/eller menneskets natur (psykologiske sykkluser av optimisme og fortvilelse, kriger, revolusjoner eller politiske blundere).

Men krisenes regelmessighet er vanskelig å knytte til solflekker eller konsumentenes biologiske rytme, mens forklaringer som krig og politiske blundere rett og slett er utilstrekkelige for å forklare et tilsynelatende syklisk fenomen. Følgelig forstår vi begrepet konjunktursyklus, den representerer den andre grunnleggende måten og forstå kriser på innenfor ortodoks teori. Innenfor dette konseptet blir systemet fortsatt regnet som selvregulerende, men denne gangen blir justeringsprosessen sett på som syklisk istedenfor jevn. Ulike faktorer internt i systemets drift gir opphav til de selvgenererte syklusene, slik at reproduksjonen har en intern rytme.

Det er viktig å merke seg at en syklus innenfor ortodoks teori ikke blir regnet som ei krise. For å kunne være i samsvar med den overordnede, teoretiske strukturen, må sykkluser sees som hovedsaklig «små svingninger», variasjoner i orden som *ved første øyekast* med rette kan overses. På denne måten vil justeringsprosessens sykliske natur ikke representere en grense for systemets evne til å reprodusere seg selv.

Den grenen innenfor ortodoks økonomi kjent som konjunkturteorien er en kombinasjon av disse to grunnleggende tilnærmingene. Jevnlige, ikke-voldelige svingninger internt i systemet: sammentrekninger og utvidelser er en del av den normale konjunktursyklusen. Voldelige eller langvarige utvidelser og sammentrekninger kommer imidlertid fra eksterne faktorer som stammer fra naturen eller menneskets natur, faktorer som enten gjør en svingning om til ei krise eller som framskynder dem helt på egen hånd. Kriser forblir derfor utenfor den normale prosessen med kapitalistisk reproduksjon.

Til tross for sin eksepsjonelt gode service har konjunkturteorien alltid spilt en mindre rolle innenfor laissez-faire-økonomi. Temaet dens var for farlig, dens historie for farget av anti-kapitalistiske følelser til at den komfortabelt skulle bli integrert inn i hovedteorien. Med framveksten av keynesiansk økonomi, ble dette derimot endret. Om litt skal vi se hvorfor.

B. Den keynesianske (høyre)tradisjonen

Så langt har vi diskutert «laissez faire»-tradisjonen innenfor borgerlig teori, siden den nesten utelukkende har vært den dominerende teorien. Men kapitalismens massive, verdensomspennende sammenbrudd under den store depresjonen var et svimlende slag. Kollapsen selv ble «enkelt» forklart av de troende på utallige måter, lignende de ovenfor. Det som var uforklarlig var det faktum

at systemet ikke viste noen tegn til på å gå tilbake til balansen med «normal» full sysselsetting. Til og med offisielle (konservative) estimater om arbeidsledighet i USA lå rundt ti millioner mennesker i USA i 1939 – hele ti år etter «Det store krasjet». Etterhvert som depresjonen fortsatte, etterhvert som den sosiale uroen ble verre, falt laissez-faire-politikken stadig dypere ned i gjørma, og keynesianismen tok villig over plassen dens.

Keynes angrep den ortodokse oppfatningen om at «tilbud bestemte sin egen etterspørsel», for det var denne oppfatninga som førte til konklusjonen at kapitalismen pleide å, mer eller mindre, utnytte den tilgjengelige arbeidskrafta og produksjonsmidlene. I hans analyse var det heller investeringsnivået planlagt av kapitalistene som var den avgjørende faktoren for å bestemme nivået på produksjon og sysselsetting. Men investeringsnivået avhenger i betydelig grad av profittforventningene, av «forventningene» og de «dyriske driftene» til kapitalistene. Utifra dette kommer to viktige konklusjoner. Først, siden «forventninger» er ekstremt flyktige, vil kapitalistisk produksjon trolig være svært uberegnelig. For det andre, og enda viktigere, det finnes ingen automatisk mekanisme innad i kapitalismen som vil få kapitalister til å planlegge den eksakte mengden med investeringer for å sikre full sysselsetting. Det bør bemerkes at systemet antas å være *automatisk* selvbalerende. Det er bare det at likevekt ikke utelukker vedvarende arbeidsledighet eller inflasjon.

Den såkalte keynesianske revolusjonen var likevel en ambivalent en. Mye av den «dype» strukturen i Keynes sin analyse var den samme som i den ortodoksien han angrep. Inndelingen av samfunnet i produsenter og konsumenter (ikke klasser), det samme synet på menneskets natur, den avgjørende betydningen av psykologiske «tilbøyeligheter» og preferanser, tilbud og etterspørsels rolle, og over alt annet den generelle tilliten til selvbaleringsanalysen. Det er ikke så rart at en del av ortodoksien var i stand til å absorbere Keynes inn til en ny versjon av borgerlig teori. Innrømmende at det faktisk ikke var noen *automatisk* mekanisme som gjorde kapitalistisk reproduksjon jevn, effektiv og krisefri, vendte de nyklassiske keynesianerne (bastard-keynesianere som Joan Robinson kalte dem) seg mot staten som den mekanismen som ville bringe det samfunnet som ble avbildet i laissez-faire-lignelsene til live. Om staten gjorde jobben sin bra ville den manipulere den samlede etterspørselen til å opprettholde nær full sysselsetting med liten eller ingen inflasjon. Med denne modifikasjonen «kunne resten av læresetningene (i ortodoksien) bli gjenopplivet.».

Ettersom økonomiske svingninger er en tillatelig del av keynesiansk teori blir konjunkturteori en mye mindre farlig del av økonomi. Siden staten i prinsippet *kan* eliminere svingninger blir det et imperativ å studere sykluser og kriser i detalj for å vite hvordan en skal møte dem. På grunn av dette har en stor mengde informasjon om kriser kommet fram etter den såkalte ny-keynesianske revolusjonen.

Ikke overraskende, keynesianerne tenderer til å se på den kapitalistiske akkumulasjonens uregelmessige og voldelige historie som en rekke «feil» gjort i politikken. Deres syn på den nåværende krisa er intet unntak.

Keynes har også frambragt en annen gren av etterfølgere, de såkalte venstre-keynesianerne, hvor den ledende personen blant disse er Joan Robinson. Hennes meninger, sammen med Michael Kalecki og Joseph Steindl vil bli diskutert i neste del.

III. Kapitalismen uten muligheter for selveksponasjon

Helt fra begynnelsen har laissez-faire-visjonen om en harmonisk og krisefri kapitalisme blitt villedet av en like gammel og like vedvarende oppfatning av kapitalismen som et system som er iboende ute av stand til å akkumulere. De interne kreftene i systemet – blir det argumentert – kan i beste fall produsere seg selv på et stasjonært nivå, men en stillestående kapitalisme vil snart degenerere. Konkurransen setter den ene opp mot den andre, rett og slett fordi det ikke finnes noen vekst, bortsett fra på bekostning av andre. Kapital mot kapital, arbeider mot arbeider, klasse mot klasse. Enten blir antagonismene for intense og systemet eksploderer, eller så henfaller det til et samfunn (som Kina) hvor en liten, herskende elite hviler på en base av massefattigdom og menneskelig elendighet. Uansett, en ikke-akkumulerende kapitalisme vil ikke vare lenge.

Interessant nok, dette motvektsargumentet begynner på det samme stedet som teorien den angriper. Den ortodokse teorien har alltid insistert på at den kapitalistiske produksjonens endelige mål er å sørge for forbruk: Det som ikke blir konsumert nå blir pløyd tilbake til produksjonen for å sikre et fremtidig konsum. Uansett, det er konsumsjonen som hersker i hønsehuset. I underkonsumpsjonsteoriens mørke glass blir den samme forestillingen et angrep på kapitalismen. Gjennom den lange og komplekse historien til denne greina av kriseteori, kommer følgende argument igjen og igjen: den viktigste regulatoren av all produksjon er faktisk forbruk, nåværende eller i fremtiden. Kapitalistisk produksjon reagerer likevel ikke på behov, men på kjøpekraft, ikke på etterspørsel, men «effektiv» etterspørsel (det vil si etterspørsel fra de som faktisk har penger). Og slik er den motsetningsfylte karakteren, at hvis kapitalismen blir overlatt til seg selv vil den være ute av stand til å generere tilstrekkelig effektiv etterspørsel til å støtte akkumulasjon. De indre mekanismene til systemet har med andre ord en tendens til å føre den i en stasjonær tilstand. Den trenger en ekstern kilde til effektiv etterspørsel – det vil si, ekstern i forhold til sine grunnleggende mekanismer – for å kunne vokse.

A. Konseptet med etterspørselsgapet

De siste 150 åra har det vært mange forsøk på å spesifisere underkonsumpsjonsproblemetets sanne natur. Til tross for den store mengden med formuleringer er det ganske slående hvor konstant forestillinga om at etterspørselen etter forbruksvarer er den viktigste reguleringsfaktoren for all produksjon.

La oss anta at vi deler all sosial produksjon i to hovedgreiner eller «avdelinger». Avdeling 1 produserer produksjonsvarer (råvarer, drivstoff, anlegg og utstyr osv.), mens avdeling 2 produserer forbruksvarer og tjenester (mat, klær, underholdning osv.). Den grunnleggende læresetninga i underkonsumpsjonsteorien er da at etterspørselen etter forbruksvarer og tjenester avgjør – ikke bare produksjonsnivået i avdeling 2 (forbruksvarer), men også i avdeling 1 (produksjonsvarer). Produksjonsvareindustrien blir i hovedsak regulert av tilførselsbehovet til forbruksvareindustrien. Etterspørselen etter produksjonsvarer «stammer» derfor fra etterspørselen etter forbruksvarer.

Legg merke til at dette ikke bare betyr at produksjonen i avdeling 2 påvirker produksjonen i avdeling 1, og vica versa. Det sier noe mye viktigere, nemlig at årsakssammenhengen i hovedsak går i ei retning, at avdeling 2 er lederen, mens avdeling 1 er følgeren.

Parallelt til denne forestillinga er ei oppfatning av sirkulasjon som en prosess der samfunnets produkter blir delt mellom arbeidere og kapitalister. Altså, fra det totale sosiale produktet som blir skapt er en del av den oppfattet som en erstatning for de varene/tilførselen som er blitt brukt for å

produsere det, mens den gjenværende delen, nettoproduktet, er regnet som tilgjengelig for «distribusjon» blant arbeidere og kapitalister.

Et lignende sammenbrudd blir gjort på inntektssida. Fra salgene til alle bedriftene, blir det sagt at en sum penger blir satt av for å erstatte de pengene som ble brukt på de produksjonsvarene brukt opp under produksjonen. Resten er firmaenes driftsresultat som blir delt i lønn og fortjeneste. Dette driftsresultatet, det som ortodokse økonomer kaller for netto nasjonalinntekt, er kilden til den effektive etterspørselen etter nettoproduktet. Nettoproduksjon har nemlig to sider. På den ene siden har vi varer og tjenester, og på den andre netto pengeinntekt, som tilsvarer lønn pluss fortjeneste: tilbud på den ene siden, og effektiv etterspørsel på den andre.

Vi kan nå slå fast at grunnleggende problemet med underkonsumpsjonsteori. Arbeidere bruker vanligvis hele lønna si. De «kjøper derfor tilbake» en del av nettoproduktet til sin normale pris. Men siden arbeidere aldri får hele nettoinntekta, kan de ikke kjøpe hele nettoproduktet. *Arbeidernes forbruk vil alltid etterlate et «etterspørselsgap». Dessuten, desto lavere deres andel av lønna, jo større er «etterspørselsgapet».*

På dette nivået i analysen gjenstår det fortsatt å selge overskuddsproduktet, og kapitalistisk inntekt – profitt – gjenstår fortsatt å bli brukt opp. Hvis disse to kunne matche, ville alle produktene bli solgt og «etterspørselsgapet» ville blitt fylt. Men under hvilke forhold ville dette skje?

De tidligere underkonsumpsjonistene hadde en tendens til å se for seg at nettoproduktet var utelukkende satt sammen av forbruksvarer. Gitt deres grunnleggende premiss om at produksjonen i avdeling 1 var regulert av tilførselskraven til avdeling 2, falt de fort i den fella at produksjonen til avdeling 1 alltid er tilstrekkelig for å erstatte tilførselen brukt opp av systemet som helhet. Dette betyr at til tross for at hele det sosiale produktet består av både produksjonsvarer (avdeling 1) og forbruksvarer (avdeling 2), så består nettoproduktet (totalen minus erstatningskravene) av forbruksvarer alene.

Fra denne synsvinkelen betyr det en ting. Etter at arbeiderne har brukt opp sine lønninger til å «kjøpe tilbake sin andel» av nettoproduktet, står vi igjen på den ene siden med et overskuddsprodukt i form av forbruksvarer, og på den andre siden med de ubrukte profittene som utgjør kapitalistenes «inntekt». Det betyr derfor at «etterspørselsgapet» kun vil bli fylt hvis kapitalistene bruker all profitten sin på privat konsum. Men da kan det heller ikke være noen form for investeringer, derfor ingen vekst, og ingen internt generert akkumulasjon.

Dette betyr selvsagt ikke at kapitalister ikke vil forsøke å akkumulere. Hva det faktisk innebærer er at klassens forsøk som helhet på å akkumulere vil være selvødeleggende. Tross alt, i den knivskarpe konkurransen med alle kapitalister mot hverandre, er størrelsen på kapitalistens aktiva en viktig maktindeks. Og en viktig måte å øke størrelse og makt er å spare, investere og dermed vokse. Så kapitalister vil fortsette å akkumulere. Forestill deg derfor at vi begynner med den første situasjonen framstilt ovenfor, der avdeling 1 produserer akkurat nok produksjonsvarer til å opprettholde produksjonskapasiteten til systemet, og avdeling 2 produserer en mengde forbruksvarer som blir kjøpt «helt tilbake» av konsumerende arbeidere og kapitalister som bruker opp all inntekta si. La oss videre anta at kapitalistene i neste runde kun bruker en del av profittene sine på forbruksvarer. Resten investerer de ved å kjøpe inn produksjonsvarer, ansette arbeidere, og lage bedrifter i avdeling 1 og/eller avdeling 2.

For her skjer det noe merkelig. La oss si at den samlede profitten ligger på 200 000 dollar, som kapitalistklassen først bruker helt opp på privat konsum. La oss så anta at de skjærer ned det private forbruket sitt til 150 000 dollar, og at de investerer de resterende 50 000 dollarne ved å bruke 30 000 dollar på produksjonsvarer (fra varelageret til avdeling 1), og 20 000 dollar på å ansette arbeidere (fra reservearmeen av arbeidsløse). Netto fall i forbruk er kun på 30 000 dollar, ettersom nedgangen i kapitalistenes private forbruk blir delvis motvirket av det ekstra forbruket til de nyansatte arbeiderne. Uansett, etterspørselen etter forbruksvarer går ned, som gjør at salget til avdeling 2 synker, som igjen betyr at etterspørselen etter produksjonsvarer fra avdeling 1 også synker, og derfor mindre salg for avdeling 1. Likevel, selve handlingen som førte til alt dette har samtidig utvidet produksjonskapasiteten forøvrig. Kapitalistenes forsøk på å utvide kapasiteten har derfor ikke bare gjort den ekstra kapasiteten de har lagt til overflødig, men også en del av den kapasiteten som eksisterte fra før av. Uunngåelig må dette få dem til å skjære ned. Internt generert akkumulasjon opphever seg selv.

Siden utvidelse skjer gradvis, og tar tid for å fullføres, kan man tenke seg at det tar tid før mangelen på «effektiv etterspørsel» blir merkbar, og enda litt til for at sammentrekningene som oppstår skal løse seg selv. Konsekvensen av akkumulasjonsforsøket vil derfor være en vekstboom etterfulgt av konkurs, med null nettoakkumulering over syklusen. Dette, i henhold til underkonsumpsjonsteoretikernes logikk, vil være den forventede oppførselen til en kapitalistisk økonomi overlatt til seg selv.

Sykluser med vekst og fall er ikke noe fremmed i kapitalismens historie. Samtidig gjør historien det klinkende klart at disse syklusene er ledsaget av en enorm sekulær vekst i de faktiske kapitalistiske økonomiene – et faktum som står i skarp kontrast til den iboende stagnerende kapitalismen som er underforstått i underkonsumpsjonsteoretikernes logikk. Underkonsumpsjonsteoretikerne har derfor, uten unntak, måtte ty til «eksogene» (det vil si ytre) faktorer for å forklare den store kontrasten mellom historie og teori. I de to neste delene, som tar for seg historien til underkonsumpsjonsteorier før og etter Marx, vil vi se hva for en viktig posisjon disse eksterne elementene tar i teoriene.

B. Konservative og radikale underkonsumpsjonsteorier

I den forrige delen har jeg forsøkt å presentere den essensielle logikken i argumentene til underkonsumpsjonistene, og implikasjonene som følger ved denne logikken. Ved å gjøre dette har jeg brukt moderne konseptuelle verktøy som Marx sine to avdelinger, og Kaleckis samlede tilbud og etterspørselsanalyse. Men disse begrepene er relativt nye, og det er derfor ganske naturlig at argumentet ikke kommer i den samme formen som i underkonsumpsjonsteoriens historie. Det som faktisk er svært slående med historien er at mens forestillingen om «etterspørselsgapet» skinner gjennom, blir sjeldent den tilhørende implikasjonen om umuligheten av en selvoppholdt kapitalistisk akkumulasjon forstått. Spesielt blant de ikke-marxistiske teoriene blir denne implikasjonen iherdig unngått. Det er virkelig en vanskelig øvelse å leve og skrive i det 19. århundret, i en periode med en nesten eksplosiv kapitalistisk vekst, med en teori som forteller deg at vekst ikke er iboende kapitalistisk produksjon.

Overbevist om soliditeten i den grunnleggende posisjonen deres, men enten uklar eller uvillige til å akseptere den alvorlige implikasjonen, vedtok de tidlige underkonsumpsjonistene nesten universelt at for mye akkumulasjon ville føre til krise. De ville begynne ved å anta at økonomien vokste ved en «bærekraftig» rate. Etter den logikken jeg har skissert i forrige avsnitt ville de så anta at kapitalistene

skjærte ned det private forbruket sitt og investerte så beløpet i ekstra produksjonsvarer og arbeidere. Så mens investeringene hadde ført til en økt produksjonskapasitet så resulterte den netto nedskjæringa i etterspørselen etter forbruksvarer, og med påfølgende effekt på etterspørselen etter produksjonsvarer, i en underutnyttelse av den kapasiteten som eksisterte før. «For mye sparing» hadde ført til en lavkonjunktur.

Men logikken deres innebar egentlig at enhver sparing ville føre til en lavkonjunktur, et faktum som fort ble poengtert av deres motstandere. I hans utmerkede studie med tittelen *Underconsumptionist Theories* oppsummerte Michael Bleany dilemmaet til de tidlige underkonsumpsjonistene:

Den generelle stillinga som disse forfatterne inntok var at det eksisterte en øvre grense hvor akkumulasjonsraten blir farlig høy, som truer med å utløse en lavkonjunktur. Men logikken i argumentet, etterhvert som det utvikler seg, er i virkeligheten at denne grensa er en nullsats for akkumulasjonen, som er effektivt påpekt av Chalmers. Dermed er de fanget i ei felle, som de enten må trekke seg tilbake fra og forkaste deler av resultatene sine, eller så må de åpent erklære det absurde i konklusjonene deres.

Den første store økonomen som plasserte seg i dette dilemmaet var Thomas Malthus (1820-tallet). Tro mot underkonsumpsjonsteorien hevdet Malthus at det var etterspørselen etter forbruksvarer som avgjorde produksjonen, så kun en viss vekstrate var «bærekraftig». Selvsagt, gitt logikken i argumentet hans og konklusjonen som implisitt lå i det, var Malthus aldri i stand til å fortelle akkurat hvor høy denne «bærekraftige» vekstraten var. Uansett, han understreket at (for mye) sparing ville bety at kapitalistisk konsum ikke ville være i stand til å fylle etterspørselsgrøfta til arbeiderne, slik at overproduksjonskriser (underkonsumpsjonskriser) helt klart var mulige under kapitalismen. I Malthus' hender ble denne tendens til underkonsumpsjon reaksjonært apologetisk for føydale grunneiere, som med sine overdådige livsstil og iøyenfallende forbruk ble presentert som et velkomment mottiltak til kapitalistenes tendens til (over)sparing. (Malthus er også berømt for hans angrep på arbeiderklassen gjennom sin såkalte befolkningslov. Da, som nå, var aldri disse brutale «naturlovene» ment å representere oppførselen til de «siviliserte» herskerklassene.).

Sismonde de Sismondi levde samtidig som Malthus, og så også en tendens til underkonsumpsjon under kapitalismen. Igjen finner vi argumentasjonen om at forbruket avgjør den samlede produksjonen slik at kun produksjonen kan vokse hvis forbruket gjør det samme. Men kapitalismen begrenser massenes forbruk ved å holde dem nede i fattigdommen. Arbeiderne er for fattige til å kjøpe tilbake sine egne produkter (her igjen den allestedsnærværende etterspørselsgapet). Videre, etterhvert som kapitalismen utvikler seg, blir også inntektsfordelingen mer og mer ulik, slik at massenes forbruk vokser saktere enn den samlede formuen (gapet øker). Hos Sismondi eksisterer derfor ikke bare underkonsumpsjon, men det blir også verre etterhvert som kapitalismen utvikler seg. Over tid blir krisene verre og konkurransen mellom nasjoner for eksterne markeder blir mer voldsom.

I motsetning til den reaksjonære Malthus var Sismondi en radikaler som var sterkt beveget av bøndenes og arbeidernes lidelse under kapitalismen. Under hans tid var han ledende for det som Marx kalte for småborgerlig sosialisme, som kjempet mot ondskapen og ødeleggelsen som ble skapt av kapitalismen, og som ønsket å reformere den til det bedre. Både Malthus' og Sismondis lære om underkonsumpsjon nevner eksterne markeder som en kilde til konsumetterpørsel. Hos Malthus er dette kun en bisetning, men hos Sismondi er fremmede makter et viktig utløp for innenlandsk

overproduksjon, og han så på økende internasjonal rivalisering som et resultat av underkonsumpsjonsproblemet som forverret seg. Selvsagt, for at internasjonal handel skulle være en løsning på dette problemet måtte en gitt nasjon eksportere mer til andre enn de importerte fra dem. Dette er åpenbart umulig i verden som helhet. Hvis all handel er begrenset til bare kapitalistiske sfærer, så er utenrikshandel internt i det verdenskapitalistiske systemet, og tilbyr dermed heller ingen flukt fra underkonsumpsjon. Sismondi presenterer ikke utenrikshandel som en generell løsning på problemet.

Mellom Sismondi (1850-tallet) og J. A. Hobson (1900-tallet) kom det store vannskillet i den kapitalistiske historia, som markerer den imperialistiske tidsalderen. I årene mellom 1870 og 1914, for eksempel, økte europeiske utenlandske investeringer med 700 prosent, hvor mye av det gikk til den såkalte tredje verden. Det er derfor ikke overraskende at det ved 1900-tallets utenrikshandel, gjennom imperialismen, begynte å fremstå som en løsning på problemet med underkonsumpsjon. Tross alt, hvis man oppfatter verden som delt mellom imperialistiske kapitalistiske land og underutviklede tredje verden-land, er det også mulig å tenke seg at denne tredje verden absorberer overskuddet til de utviklede kapitalistiske landene – enten direkte i form av investeringer, eller indirekte i form av vareeksport. Både hos Hobson og Rosa Luxemburg (som jeg vil diskutere i neste del) er koblinga mellom underkonsumpsjon og imperialismen svært viktig.

Hobson begynner i den nå velkjente tradisjonen til underkonsumpsjonistene. Han identifiserer helt eksplisitt den ultimate gjenstanden for all produksjon, til og med under kapitalismen, som produksjonen av forbruksvarer. Dessuten er han den første som eksplisitt behandler avdeling 1 (produksjonen av produksjonsvarer) som strengt underlagt avdeling 2 (forbruksvarer), slik at hele produksjonsprosessen kan behandles som en vertikalt integrert system som begynner med råvarer og fortsetter i påfølgende stadier til det endelige produktet – som forøvrig består av forbruksvarer alene. Til slutt begynner også han ved å postulere en «bærekraftig» vekstrate (som han selvsagt ikke klarer å definere), og går så videre til å vise at (alt for mye) sparing kan føre til en lavkonjunktur. Kriser oppstår på grunn av (over)sparing.

Hobson introduserer også begrepet «overskudd» («surplus» overs. anm.) som spiller en viktig rolle i hans senere analyse. Generelt sett er «overskudd» definert av Hobson som den overfløddige delen av produksjonens totale pengeverdi over de strengt nødvendige kostnadene ved å produsere dette. Dette begrepet innebærer et skille mellom nødvendige og unødvendige kostnader i produksjonen, samt forskjellen mellom kostnadene ved å produsere og andre utgifter (som salgskostnader, salgavgifter/skatter osv.). Det er et bredere begrep enn det jeg definerte tidligere som profitt (salg minus alle kostnader), men vi trenger ikke å gå dypere inn på forskjellen her.

I alle fall, Hobsons oppfatning av overskudd inkluderer unødvendige «kostnader» som for eksempel monopolprofitt og grunnrente (siden disse ikke stammer fra produksjon av noe slag). Etterhvert som kapitalismen utvikler seg, svulmer disse «ikke-opptjente inntektene» opp, og siden deres mottakere har en tendens til å konsumere litt, er det også en tendens til oversparing. Underkonsumpsjonsproblemet forverrer seg derfor.

Ifølge Hobson gir utenrikshandel et utløp for overfløddig sparing og et marked for overfløddig produksjon, selv under konkurransedyktig kapitalisme. Men når industrien blir mer konsentrert og monopol blir mer utbredt, flyttes underkonsumpsjonsproblemet til et kvalitativt høyere nivå. På den ene siden får monopolprofitten overskuddet til å svulme opp, noe som fører til mer sparing. På den

andre siden oppnår monopolprofitten disse høye profittene ved å heve prisene, og dermed krympe markedet. De samme faktorene som derfor øker sparing, reduserer samtidig utgangen for den. Imperialisme fremstår som løsningen: Imperialismen er underkonsumpsjonens høyeste stadiet.

Det behøver likevel ikke å være slik, ifølge Hobson. Den grunnleggende årsaken til kriser og imperialisme ligger i ulikhetene mellom vanlig inntekt og de overdrevne inntektene til monopolister og rentenister, og løsningen ligger derfor i egnede reformer:

La enhver endring i de politisk-økonomiske kreftenes tidevann ta fra disse eierne deres overskuddsinntekter og la det strømme, enten til arbeidere med høye inntekter, eller til samfunnet i skatter, slik at det vil bli brukt istedenfor å bli spart, slik at det uansett vil få konsumbølgen til å vokse – det vil ikke være noe behov for kamp om utenlandske markeder eller fremmede områder å investere i.

Et overraskende antall av Hobsons teorier på 1900-tallet dukker opp igjen i påfølgende marxistiske analyser. Lenin understreket koblinga mellom imperialisme og monopol i 1916, selv om han avviser Hobsons underkonsumpsjonsanalyse. I 1920 argumenterte den tyske revolusjonære Rosa Luxemburg at imperialismens røtter faktisk ligger i underkonsumpsjonsproblemet, selv om hun selvsagt avviser Hobson sine konklusjoner. I nyere tid, i USA, har de innflytelsesrike verkene til marxistene Paul Sweezy og Paul Baran gjenopplivet Hobsoniansk forestillinger om at den samlede produksjonen som en vertikalt integrert sektor, «overskudds»-konseptet, forestillingen om at monopol fører til at overskuddet øker, og over alt annet at: argumentet om at absorpsjonen av overskuddet representerer et indre problem i kapitalistisk produksjon som blir mer akutt i takt med utbredelsen av monopoler. Vi skal se på disse teoriene nå.

C. Marxistiske underkonsumpsjons- og misforholdsteorier

I de tidligere underkonsumpsjonsteoriene er problemet alltid i form av en for høy hastighet i akkumulasjonsraten. Vi har sett at, ifølge deres egen logikk, enhver akkumulasjon opphever seg selv. Underkonsumpsjonistene ble derfor uunngåelig drevet til konklusjonen at kapitalismen tenderer til å stagnere, og at en selvekspanderende kapitalisme er umulig.

Marx knuste dette argumentet fullstendig. For å skjønne hvordan må vi diskutere noen av de konseptuelle framskrittene som vi kan takke ham for.

Vi er allerede kjent med det første gjennombruddet som bestod i å konseptualisere den samlede produksjonen i to hovedgrener eller avdelinger, produksjonsvarer (1) og forbruksvarer (2). Dette betyr at det totale produktet som har blitt produsert under enhver tid består av begge type varer.

Det andre gjennombruddet til Marx var å avklare den effektive etterspørselens natur. Underkonsumpsjonistene, som vi husker, identifiserte i hovedsak tre typer effektiv etterspørsel: erstatnings-/utskiftningsetterspørsel som kjøper tilbake produksjonsvarer, arbeideres etterspørsel som forbrukere som kjøper tilbake deres «del» av produktet, og til slutt kapitalistenes forbruk og nettoinvesteringsetterspørselen som må fylle «etterspørselsgapet» i nettoproduksjonen.

Marx sitt første utgangspunkt innebærer et spørsmål om tid. La oss anta at produksjonsprosessen i hver avdeling tar en gitt tid. La oss si ett år. Vel, produsentvarene som blir brukt i den totale prosessen kan ikke bli kjøpt ut av dette årets produksjon ettersom den første ferdige

produksjonsvaren som stammer fra dette årets produksjon ikke vil bli tatt fra samlebåndet før til slutten av året. Likeledes, arbeidere som blir ansatt dette året kan ikke «kjøpe tilbake» forbruksvarene som kommer fra deres nåværende aktiviteter, ettersom varene ikke vil være klare før til neste år. Isåfall kan heller ikke kapitalistisk konsum være tilgjengelig ennå.

La oss gå tilbake til årets begynnelse. For å gjøre eksempelet så enkelt som mulig antar vi at alle varene som blir brukt, blir kjøpt ved begynnelsen av året. Kapitalistene bestemmer produksjonsnivået de ønsker for dette året. De kjøper derfor en mengde produksjonsvarer, og ansetter et visst antall arbeidere, som derigjen bruker lønna si på forbruksvarer. Samtidig må kapitalister kjøpe et visst antall forbruksvarer for sitt eget private konsum iløpet av året. Legg merke til at hele den effektive etterspørselen stammer fra den kapitalistiske klassen. Arbeidernes lønninger er en del av kapitalistenes årlige brutto investeringsutgifter. Det er rimelig illegitimt å behandle forbruk og investeringer som funksjonsmessige uavhengig av hverandre ettersom størstedelen av forbruket kommer fra lønn, som igjen er en nødvendig del av investeringsutgiftene.

I begynnelsen av året er det derfor kapitalistklassen som bestemmer etterspørselen gjennom forbruket sitt og investeringene sine. Men hvem selger varene? Kapitalistklassen så klart! Begynnelsen av dette året, er også slutten på forrige år. Det er dermed også tidspunktet når det forrige årets ferdige produkt blir tilgjengelig. Fjorårets produksjon gir kapitalistklassen vareforsyninga som er tilgjengelig for salg dette året. Kapitalistklassens utgifter dette året, brukt på bruttoinvesteringer og privat forbruk, avgjør etterspørselen for denne vareforsyninga. Hvis det høres bisart ut, så er det bare å huske at kapitalistisk reproduksjon er bisarr. Produksjons- og forbruksavgjørelser blir tatt av hundretusenvis av forskjellige kapitalister, uten noen som helst tanke på systemets reproduksjon. Selv om det er kapitalistklassen som bestemmer begge endene av tilbud-etterspørselsforholdet, så gjør ikke kapitalister det som en klasse, men som individer. Den vanskelige delen er å forklare hvordan de i det hele tatt klarer å «komme ut hel». Vi vil komme til dette poenget snart.

Det er ikke vanskelig å gå videre herifra til å vise at jevn vekst er fullstendig mulig, hvor hvert års etterspørsel er akkurat tilstrekkelig til å kjøpe opp de tilgjengelige varene til en «normal» pris. Hvis investeringer øker med ti prosent, så øker også produksjonen med ti prosent. Hvis det kapitalistiske konsumet derfor øker med ti prosent, vil hvert års produksjon vente på etterspørselen til å kjøpe det. Etter Marx har muligheten for «balansert vekst» blitt dagligdags.

Balansert vekst innebærer at produksjonskapasiteten og etterspørselen kan vokse i rundt samme takt. Av seg selv innebærer dette likevel ikke at kapitalismen klarer noe sånt. Den forteller oss heller ikke noe om hvilken vei årsakssammenhengen går om en slik vekst var mulig i gjennomsnitt. Det faktum at ekspanderende reproduksjon er mulig er likevel en alvorlig trussel for underkonsumpsjonistene. Det er i lys av dette at vi møter marxistiske versjoner av underkonsumpsjonsteorien.

Litt bakgrunnsinformasjon om Marx sine verker er på sin plass her. I perioden 1858-1865 skrev og omskrev Marx mesteparten av sine manuskripter som senere skulle bli hans tre store binds verk, Kapitalen. Bind 1 ble publisert i 1867, mens bind 2 – hvor analysen av den kapitalistiske reproduksjonsprosessen er – kom aldri i sin endelige form, selv om den ble revidert på begynnelsen av 1870-tallet og revidert enda en gang på slutten av 1870-tallet. Marx levde ikke lenge nok til å

fullføre denne oppgaven, og de to siste bindene ble samlet og utgitt av Engels. Under Marx sin levetid tok derfor ikke hans publiserte arbeid for seg reproduksjon og vekst.

I bind 1 viser Marx at merverdiproduktet bare kan oppstå hvis arbeideren arbeider flere timer iløpet av en dag, enn det tar å produsere varene de selv konsumerer. Arbeideren må også arbeide flere timer enn det tar å produsere de varene som trengs for å erstatte de som ble brukt opp under produksjonsprosessen. Det er denne merarbeidstida til arbeiderne, utover det som er nødvendig for å opprettholde seg selv og produksjonssystemet, som skaper merverdien som kapitalistene tar selv.

I Tsar-Russland var dette en mottakbar bemerkning. Kapitalismen hadde begynt å rive ned sosiale bånd, i særdeleshet det gamle bondesamfunnet, *mir*-samfunnet. På 1850-tallet ble det hevdet av populistene at *mir*-samfunnet kunne være utgangspunktet for en direkte overgang til sosialismen, uten å måtte gjennomgå redslene ved den kapitalistiske industrialiseringen. Innen 1880 hadde Kapitalen bind 1 gitt de marxistiske populistene, ikke bare en flengende kritikk av kapitalismen generelt, men også, ved hjelp av litt ekstrapolering, et viktig teoretisk våpen i kampen mot kapitalisme i Russland.

De marxistiske populistene så på Marx vektlegging av merarbeidstida som et bevis på at kapitalisme i Russland var umulig. I klassisk underkonsumpsjonsteori resonnerer de at siden arbeidere produserte mer enn de kunne forbruke ville ikke hjemmemarkedet være nok til å kunne vokse. De utviklede, kapitalistiske, vestlige landene hadde unngått dette dilemmaet ved å finne utenlandske markeder. Russland derimot, argumenterte de, var for underutviklet til å kunne konkurrere på verdensmarkedet. Kapitalisme var derfor ikke levedyktig i Russland. Å organisere bøndene var veien til sosialismen.

Bind 2 av kapitalen ble publisert i 1885, to år etter Marx' død. Likevel, 15 år senere insisterte de marxistiske populistene at «det er umulig for et kapitalistisk land å eksistere uten fremmede markeder». Men nå hadde et motargument utviklet seg innen russisk marxisme, og den hadde tunge navn på sin side: Bulgakov, Tugan-Baranowsky, Struve og Lenin.

Den sistnevnte gruppa med marxister hadde to store innvendinger mot det populistiske underkonsumpsjonsargumentet. Først bemerket de at det var et faktum at kapitalistisk vareproduksjon var raskt voksende i Russland. Lenins første bok *Kapitalismens utvikling i Russland* (1899) hadde som mål å vise akkurat dette. Deretter angrep Lenin og de andre det logiske grunnlaget for det populistiske standpunktet. Den grunnleggende feilen lå i å forestille seg at forbruk var målet under kapitalismen. Kapitalismen produserer for profitt, ikke forbruk, og Marx' analyse av utvidet reproduksjon gjorde det klart utenfor noen tvil at denne profittmotiverte produksjonen var i stand til å generere sine egne interne markeder. Underkonsumpsjon var ikke et internt problem. Kapitalismen var allerede kommet, den var levedyktig og den spredde seg, og det å organisere byproletariatet var svært viktig.

Den debattrunden ble helt klart vunnet av Struve, Bulgakov, Tugan-Baranowsky og Lenin. Men seieren deres la kun grunnlaget for en ny runde viktige spørsmål. Hvis kapitalismen virkelig var i stand til en egenopprettholdt vekst, hva var det da som hindret den fra å vokse for alltid? Med andre ord, hva var *grensene*? Hvordan skulle man dessuten forstå de ødeleggende krisene som kom med jevne mellomrom?

Tugan-Baranowskys svar var å argumentere for det ekstreme standpunktet at kapitalismen var totalt uavhengig av forbruk, forutsatt at avdeling 1 og avdeling 2 vokste med riktige proporsjoner i forhold til hverandre. Men på grunn av den kapitalistiske produksjonens anarki, var denne forholdsmessigheten tilfeldig. Den kapitalistiske produksjonens natur med prøving og feiling ville derfor med jevne mellomrom føre til så stor ubalanse at reproduksjonen ville bli avbrutt, og en krise ville bryte ut. Lenin avviste Tugan-Baranowskys påstand om at forbruk var irrelevant, men på dette tidspunktet ga han ingen entydig kriseteori annet enn å understreke den kapitalistiske produksjonens anarki som en kilde til kriser. Det var først senere han ville vende tilbake til dette temaet. I Tyskland, noen år senere, dukket misforholdsteorien opp igjen, denne gangen i Rudolph Hilferdings enorme arbeid om monopolkapitalismen. Både Tugan-Baranowsky og Hilferding hevdet senere at siden det var anarkismen i kapitalismen som førte til kriser så *ville planlegging eliminere kriser*. «Organisert kapitalisme», med Hilferdings ord, var løsningen, og den parlamentariske veien til kontroll over staten var middelet.

Rosa Luxemburg nektet å akseptere denne konklusjonen i debatten. Som en revolusjonær aktivist tok hun total avstand fra reformismen som misforholdsteorien syntes å skape. Med en gang man innrømmer «at den kapitalistiske utviklingen ikke går i retning av sin egen ødeleggelse», erklærte hun, «ville også sosialismen opphøre å være objektivt nødvendig». Å forlate teorien om kapitalismens kollaps var å forlate den vitenskapelige sosialismen. Så hun forsøkte å vekke liv i den marxistiske underkonsumpsjonsdebatten.

Siden det var Marx sitt eksempel på utvidende reproduksjon (balansert vekst) som viste seg å være den viktigste faktoren i den tidlige debatten blant russiske marxister, angrep Luxemburg disse eksemplene direkte. Hun innrømmet at Marx tydelig viste en abstrakt mulighet for utvidende reproduksjon, men det virket ikke som at han innså at dette likevel var umulig fordi, fra et sosialt synspunkt, den kapitalistiske produksjonen den krever *ikke gir noen mening*.

Tenk deg at det sosiale produktet etter en endt produksjonssyklus ender opp på et varehus. På dette punktet kommer kapitalister og henter ut en del av det totale produktet for å erstatte produksjonsvarene som ble brukt opp i forrige syklus, mens arbeidere kommer for å hente ut deres forbruksmidler. Dette etterlater merverdien som kapitalistene henter noe fra for deres eget private forbruk. Nå, spør Rosa Luxemburg, hvor kommer de som kjøper resten av produktet fra? (Dette er selvsagt det klassiske spørsmålet i den tradisjonelle underkonsumpsjonsproblemet med å fylle «etterspørselsgapet»). Hvis Marx har rett, skriver Luxemburg, er det kapitalistene som kjøper tilbake resten av produktet som de bruker på å investere i og dermed ekspandere produksjonskapasiteten. Men det gir ingen mening, for «hvem skal være de nye konsumentene når produksjonen blir stadig større?». Til og med hvis kapitalister gjør som Marx sier at de kommer til å gjøre, så vil produksjonskapasiteten være enda større, og problemet vil være enda mer uløselig. Marx sitt «akkumulasjonsdiagram løser ikke problemet med hvem som skal tjene på utvidet produksjon til slutt...». Utvidet reproduksjon er algebraisk mulig, men sosialt sett umulig.

Dermed må det bety at den faktiske kapitalistiske akkumulasjonen bare kan bli forklart med noen krefter utenfor «reint» kapitalistiske forhold. Luxemburg bemerker at den malthusianske løsningen med en tredje klasse av uproduktive forbrukere ikke gir noen mening siden inntektene deres bare kan komme fra profitt eller lønn. Likeledes er utenrikshandel blant kapitalistiske nasjoner heller ingen løsning for kapitalismen som helhet ettersom alt er en del av verdenssystemet. Hun argumenterer

derfor for at den kapitalistiske akkumulasjonen krever et sjikt med kjøpere utenfor det kapitalistiske samfunnet som hele tiden kjøper mer fra det, enn det selger. Dermed er handel mellom kapitalistiske og ikke-kapitalistiske sfærer en ettertraktet nødvendighet for kapitalismens historiske eksistens, og imperialismen må nødvendigvis oppstå når kapitalistiske nasjoner kjemper om kontroll over disse viktige kildene til etterspørsel. Etterhvert som kapitalismen utvikler seg til å dekke hele kloden minker det ikke-kapitalistiske miljøet tilsvarende, og dermed minsker også den viktigste kilden til akkumulasjon. Tendensen til kriser forsterkes, og konkurranse mellom kapitalistiske land om de resterende ikke-kapitalistiske sfærene intensiveres. Verdenskriser, kriger og revolusjoner er det uunngåelige resultatet av denne prosessen.

Selv om Luxemburg skulle ha hatt rett om umuligheten av kapitalistisk akkumulasjon, ville ikke løsningen hennes fungert ettersom det krever at «den tredje verden» fortsetter å kjøpe stadig mer enn den selger. Hvor skulle overskuddsinntektene komme fra?

Men hun tar faktisk feil om akkumulasjonsmulighetene også. For å kunne se dette må vi for en kort stund gå tilbake til begynnelsen av denne delen. Husk at ved enden av produksjonssyklusen er det kapitalistene som eier hele det ferdige, sosiale produktet. Samtidig er det også utgiftene deres på bruttoinvesteringer og personlig forbruk som er den opprinnelige kilden til den effektive etterspørselen for dette produktet (fordi arbeidernes lønninger er en del av den samlede investeringa). Så, bortsett fra deres eget private konsum, er deres gjenværende utgift (bruttoinvestering) ikke på noen måte motivert av et slikt forbruk. Det blir ene og alene motivert av forventningene om profitt. Det Marx sine eksempler viser er at hvis kapitalistene gjennomførte passende investeringer, så ville de faktisk være i stand til å selge produktene sine og få en forventet profitt. Hvis denne suksessen får dem til å reinvestere på nytt i påvente av enda mer profitt, så vil de bli belønnet enda en gang, og så enda en gang. Alt mens forbruket øker på grunn av en økende ansettelse av arbeidere og økende rikdom for kapitalistene. Men denne utvidelsen av forbruk er en konsekvens, ikke en årsak.

Likevel, om dette skulle tilbakevise Luxemburgs kritikk av utvidet reproduksjon, så svarer det likevel ikke på de to avgjørende spørsmålene som hun begynte med. Hvilke krefter, om det er noen, gjør utvidet reproduksjon mulig i virkeligheten? Og for det andre, er det ikke slik at hvis utvidet reproduksjon faktisk er mulig så «beveger ikke kapitalistisk utvikling seg i retning av sin egen ødeleggelse?».

Det som teori diskuterer, bestemmer virkeligheten. I 1929 brøt en knusende, verdensomspennende krise ut, som ble fulgt av over ti år med dyp depresjon og arbeidsledighet. Gitt denne bakgrunnen ble den kapitalistiske reproduksjonens problemer nok en gang fremtredende.

Det første store forsøket på å gjenopplive underkonsumpsjonsteorien ble gjort av Paul Sweezy i sin innflytelsesrike bok *The theory of Capitalist Development* (1942). Sweezy gikk tydelig inn for å formulere en underkonsumpsjonsteori «uten de store innvendingene som ble reist mot tidligere versjoner».

I dette tidlige forsøket er Sweezy fortsatt i den tradisjonelle underkonsumpsjonsoppfatningas grep om at etterspørsel etter forbruksvarer styrer hele produksjonen. Fra dette ståstedet fremstår avdeling 1 som en del av den vertikalt integrerte produktive apparatet til avdeling 2, som betyr at endringer i avdeling 1 sin produksjon (produksjonsvarer) egentlig er endringer i kapasiteten til å

produsere forbruksvarer. I tillegg hevder Sweezy at «empiriske bevis» viser at en prosents endring i avdeling 1 sin produksjon øker produksjonskapasiteten av forbruksvarer med en prosent. Dette er en virtuell reprise av Hobson, som vi analyserte tidligere.

Vurder nå effektiv etterspørsel, som vi har sett består av kapitalistisk forbruk og de totale investeringsutgiftene (sistnevnte er derigjen satt sammen av utgifter brukt på produksjonsvarer og på å ansette arbeidere). Etterhvert som kapitalismen utvikler seg fortsetter mekaniseringen i raskt tempo, og det tar flere og flere maskiner og materialer per arbeider. Dette betyr at kapitalistiske investeringsutgifter brukt på produksjonsvarer (fra avdeling 1), stiger raskere enn utgiftene brukt på lønn. Gitt hans analyse av produksjonen innebærer investeringsutgiftene brukt på produksjonsvarer en økning i forbruksvarekapasiteten, mens utgiftene til lønn, som vokser saktere, naturlig nok overføres som arbeidernes forbruk. Det ser derfor ut som at kapasiteten til å produsere forbruksvarer øker raskere enn forbruksetterspørselen til arbeiderne. Et «etterspørselsgap» dukker dermed opp. Kapitalistisk forbruk kan selvsagt fylle dette gapet, men etterhvert som kapitalisme utvikler kapitalister som ser ut til å investere proporsjonalt mer, og forbruke proporsjonalt mindre, henger forbruket deres etter produktivitetsskapasiteten til avdeling 2. Sweezy konkluderer:

[...] Det er dermed en følge at det er en iboende tendens til at økt forbruk sakker ut bak produksjonen av forbruksvarer ... denne tendensen kan uttrykke seg selv gjennom en krise eller stagnasjon, eller begge.

Den grunnleggende feilen i Sweezys analyse, er den vanlige feilen til underkonsumpsjonistene med å redusere avdeling 1 som «input» for avdeling 2. Når denne forutsetninga er blitt tatt, er en naturlig konsekvens av teorien at en økning i produksjonen av produksjonsvarer må utvide kapasiteten til forbruksvarer. Men dette stemmer rett og slett ikke: produksjonsvarer kan brukes til å produsere produksjonsvarer, og som vi bemerket i kritikken av Luxemburg krever en utvidet produksjon at de også blir brukt slikt. I motsetning til Sweezys resonneringer er det fullt mulig å ha en stigende andel av maskiner og materiale per arbeider sammen med en proporsjonal produksjonsvekst i begge avdelinger, sammen med en utvidet reproduksjon.

Det andre forsøket, gjort sammen med Paul Baran, kom over tyve år senere i *Monopoly Capitalism*. I det første forsøket, som vi så, argumenterte Sweezy for at kapitalismen hadde en iboende tendens til å utvide produksjonskapasiteten til avdeling 2 raskere enn etterspørselen. *Monopoly Capitalism*, skrevet i lys av Marx, Keynes og Kalecki, begrenser seg ikke lengre til avdeling 2 eller forbrukeretterspørselen alene. I stedet hevdes det at den moderne kapitalismen har en tendens til å utvide den totale produksjonskapasiteten raskere enn den internt genererte etterspørselen – så i mangelen på ytre faktorer «synker monopolkapitalismen dypere og dypere inn i en myr av kronisk depresjon».

En følge av denne diagnosen er at «den rimelig lange perioden der (reell) akkumulasjonsprosess har fortsatt på en energisk måte med ... en kraftig voksende etterspørselen etter arbeidskraft og en produksjonskapasitet som blir utnyttet nært eller fullt ut» må bli forklart med ytre faktorer. Dermed peker Baran og Sweezy på to store innovasjoner (dampmaskin, jernbane, bil), imperialistisk ekspansjon og krig, og stimuleringen av etterspørsel generelt gjennom reklame, regjeringspolitikk osv. som avgjørende faktorer for å overkomme den iboende stagnerende naturen til monopolkapitalisme.

Monopolsammenslutningen med sakte vekst og overkapasitet er ikke noe nytt. Mange teorier (som vi skal se) forsøker å forklare denne sammenhengen. Baran og Sweezys spesifikke bidrag er deres argument om at disse fenomenene oppstår fra den vedvarende tendensen til monopolkapitalismen til å overutvide produksjonskapasiteten og dermed drive seg selv nærmere en krise og/eller stagnasjon. Vi må derfor oppsøke det logiske grunnlaget i dette argumentet.

Husk at det i Marx' analyse er den totale investeringa og utgiftene til det kapitalistiske konsumet som avgjør etterspørselen (den totale investeringa inkluderer lønnsutgifter, som derigjen avgjør arbeidernes forbruk). Kapitalistklassens forbruk reagerer mer eller mindre passivt på tidligere og fremtidige profitter. Det er den totale investeringa som er den avgjørende variabelen. La oss anta at de totale investeringsutgiftene ved begynnelsen av et gitt år er store nok til å utvide produksjonskapasiteten, men ikke store nok til å kjøpe alle de eksisterende produktene. Da vil kapitalistene på den ene sida ha innledet en utvidelse av deres fremtidige produktivitetsskapasitet, mens de på den andre sida vil finne en etterspørsel som til og med er utilstrekkelig for dagens kapasitet.

Gitt den kapitalistiske produksjonens anarki, bør et slikt utfall forventes rimelig ofte. Spørsmålet er om dette kun er ett aspekt ved de vanlige svingningene i kapitalistisk reproduksjon eller noe mer? Marx for eksempel, hevdet at kapitalister er drevet til å akkumulere så fort som mulig, slik at et slikt avvik som det over pleier å være selvkorrigerende.

Men hvis man på en eller annen måte kunne argumentere for at investeringene i hver periode har en tendens til å forbli i området beskrevet over – stor nok til å utvide kapasiteten, men ikke stor nok til å kjøpe opp hele den forrige periodens varer – da vil selvsagt den produktive kapasiteten løpe ifra den effektive etterspørselen, og systemet vil stå overfor et etterspørselsgap og et «realiseringsproblem». Dette er nettopp det argumentet som ligger implisitt i Baran og Sweezys påstand om at (potensiell) overskudd ekspanderer raskere enn systemets evne til å absorbere det. Selv om de pleier å legge mye av skylda på monopolet, diskuterer de ikke hvorfor monopolister vil fortsette i over-ekspanderende kapasitet i møtet med manglende etterspørsel. Det avgjørende elementet i hele teorien deres forblir derfor uforklart. I sin nylige undersøkelse av marxistiske kriseteorier, påpeker Erik Olin Wright dens aller viktigste mangel:

Den mest alvorlige svakheten i (denne) underkonsumjonistiske posisjonen er at den mangler enhver teori om faktorene som bestemmer den faktiske akkumulasjonsraten ... Mange underkonsumjonistiske verk har, i det minste implisitt, åpnet for Keynes' løsning på problemet ved å fokusere på kapitalistenes subjektive forventning om profitt som nøkkelfaktoren for akkumulasjonsraten. Fra et marxistisk ståsted er dette en utilstrekkelig løsning. Jeg har ennå ikke sett en utdypet teori om investering og akkumulasjonsrate av en marxistisk underkonsumpsjonsteoretiker, og dermed er denne teorien for tiden ufullstendig.

I boka deres, oppgir Baran og Sweezy bidrag fra Joan Robinson, Michael Kalecki og Joseph Steindl. Siden disse forfatterne også er en del av den venstre-keynesianske teoretiske tradisjonen sømmer det seg å undersøke følgene av deres respektive analyse i spørsmålet om kriser.

Investeringer spiller en avgjørende rolle i både keynesiansk og marxistisk analyse. Men i den keynesianske teorien vektlegges det svært mye på de kortsiktige faktorene i investeringsavgjørelser. Så langt som de ovennevnte forfatterne behandler investeringsbeslutningene, og derfor har de en

tendens til å i hovedsak fokusere på den kortsiktige, og kun dernest på de langsiktige endringene. Joan Robinson tidlige verker behandler strukturelle endringer i forbifarten, mens hennes senere verker i hovedsak baserer seg på Kalecki. Kalecki igjen, når han kort behandler det langsiktige, forutsetter han enkelt og greit at fraværet av ytre faktorer i kapitalismen fører til stagnasjon. Det er innovasjon som derfor er den viktigste faktoren i å presse investeringer over den nødvendige grensa, nødvendig for å reprodusere systemet, og han hevder at det er nedgangen i innovasjonenes intensitet under monopolkapitalismen som står for dens sakte vekst. Alt dette er likevel ad hoc, og i hans siste store verk (1968) understreker Kalecki at en tilfredsstillende forklaring på langsiktige investeringsfaktorer fortsatt mangler.

Til slutt påpeker Steindl ufullstendigheten i Kaleckis langsiktige analyse, og går inn for å rette opp i dette. I den endelige analysen er han derimot tvunget til å postulere en nedgang i produktiviteten av innovasjonsintensivitetet som den primære faktoren for sakte vekst i den moderne kapitalismen, selv om han understreker at monoopolet har en tendens til å forsterke nedgangens virkninger. Som med Kalecki før ham, ender han opp med å erklære at en tilfredsstillende forklaring gjenstår å bli funnet. Det er derfor ikke overraskende at Baran og Sweezy foretrekker å angi sine egne versjoner av problemet.

IV. Kapitalisme med selvregulerende akkumulasjon

Radikale og marxistiske underkonsumpsjonsteorier har en tendens til å fokusere på den effektive etterspørselen som den begrensende faktoren i kapitalistisk akkumulasjon. I Marx sin egen analyse er det derimot ikke den effektive etterspørselen som er problemet. Tvert imot, ifølge Marx er kapitalistene tvunget til å akkumulere så fort som mulig slik at selvekspanderende produksjon, ikke stagnasjon, er den normale tendensen i systemet. Dette innebærer ikke at akkumulasjonsprosessen er jevn, eller at delvise kriser ikke kan oppstå langs veien på grunn av avlingssvikt osv., men det betyr definitivt at akkumulasjonsprosessens grenser ikke oppstår på grunn av en utilstrekkelig etterspørsel.

Betyr dette, som Rosa Luxemburg så veltalende hevder, at når en avviser underkonsumpsjonsteori at en er tvunget til å akseptere at akkumulasjon (og dermed også kapitalismen) er istand til ubestemt ekspansjon? Ikke i det hele tatt. Ifølge Marx er akkumulasjonsgrensene helt internt i prosessen. «Den virkelige barrieren i den kapitalistiske akkumulasjonen, er *kapitalen selv*».

Kapitalistisk akkumulasjon er motivert av profitt. Men, ifølge Marx, akkumulasjonen mister gradvis profitabiliteten, slik at den pleier å undergrave seg selv. Dette er den berømte loven om profitttratens fallende tendens, som vi skal gå tilbake til om litt. Samtidig innebærer akkumulasjonen en utvidelse av kapitalistiske relasjoner, en økning av proletariatet og dens styrke.

Synkende lønnsomhet betyr en synkende akkumulasjonsrate og en stadig hardere konkurranse mellom (nasjonale og internasjonale) kapitalister for markeder, materialer og billig arbeidskraft. Ettevert som svakere kapitalister blir fjernet, øker den økonomiske konsentrasjonen og sentraliseringa (det vil si «monopol»). Dessuten blir det stadig mer nødvendig for kapitalister å angripe lønninger – enten direkte eller gjennom mekanisering, eller gjennom importering av billig arbeidskraft og /eller kapitaleksport til fattigere land.

Samtidig er størrelsen på arbeiderklassen og omfanget av dens kollektive erfaringer i kampen mot kapitalen stadig på vei oppover. Dermed blir kapitalens økende angrep på arbeiderklassen møtt med en økende motstand og motangrep (langsiktig). Klassekampen intensiviseres.

Det er viktig å innse at profitabilitetens tendens til å synke (som Marx utledet det) ikke forårsakes av høye lønninger, selv om stigende reallønn godt kan forverre det. Dette betyr at de periodiske krisene som følge av fallende profitabilitet ikke kan tilskrives arbeiderklassens krav eller motstand – selv om forskjellige historiske stadier og politiske situasjoner er svært viktige for å forstå hvordan systemet som helhet reagerer på hver krise. Så lenge kapitalistiske relasjoner gjelder, vil dens generelle tendenser fortsette å styre. Følgelig Marx understreker at proletariatets oppgave ikke er å motstå kapitalen, men å styrte den.

Det bør være åpenbart fra denne korte oppsummeringa at økende «monopol», fallende profitabilitet og hardere klassekamper kan forklares som konsekvensene av den kapitalistiske utviklingens grunnleggende lover, istedenfor faktorer som gir opphav til helt nye lover – som for eksempel Baran og Sweezy forsøkte. Siden loven om profitratens fallende tendens er sentral i denne forklaringa må vi undersøke den nærmere.

A. Marx sine teorier om den fallende profitraten

Spørsmålet om profitabilitet har to viktige aspekter. Først, hva er grunnlaget for profitabiliteten og hva er det som bestemmer omfanget? For det andre, hvordan utvikler kapitalismen dette grunnlaget og hvordan effekt har dette igjen på omfanget?

I svaret på det første spørsmålet begynner Marx med arbeidsprosessen. I alle samfunn, slår han fast, trenger alle gjenstandene som er nødvendige for å tilfredstille menneskelige behov og ønsker en viss del av samfunnets arbeidstid, i bestemte proporsjoner og mengder. Ellers er reproduksjonen av samfunnet umulig.

Mens fordelinga av det sosiale arbeidet er avgjørende i alle samfunn, er uttaket av merarbeidet grunnlaget for alle klassesamfunn. Dette merarbeidet danner det materielle og sosiale grunnlaget for klasseforholdene. Uttaket av merarbeidet må fullbyrdes ettersom det ikke bare gir den herskende klassen forbruksmidlene, men også midlene til å herske.

I de fleste samfunn er fordelingen av den sosiale arbeidstida og uttaket av merarbeidet sosialt regulert. Enten av tradisjoner, lover, eller med makt. Men i kapitalistiske samfunn er produktiv virksomhet gjennomført privat av individuelle kapitalister, på grunnlaget av en potensiell profitt. Reproduksjon er ikke en eksplisitt vurdering, og likevel må det, og skjer det. På overflaten er det pengepriser og profitter som gir den daglige «tilbakemeldinga» som bestemmer kapitalistenes avgjørelser. Men, som Marx hevder, i virkeligheten er det arbeidstida (arbeidsverdien) involvert i vareproduksjonen som regulerer pengefenomenet. Denne reguleringa av priser og profitter av arbeidsverdi og merverdi er faktisk den måten som reproduksjonens sosiale krav manifesterer seg selv i, i det kapitalistiske samfunnet. Vi vil heretter behandle arbeidsverdi og merverdi, siden disse er de egentlige reguleringslementene.

Under arbeidsprosessen bruker arbeidere arbeidsinstrumenter (anlegg og utstyr) for å omforme materialer til ferdige produkter. Den totale arbeidstiden som kreves for de ferdige produktene består derfor av to ting: Arbeidstiden som implisitt ligger i produksjonsmidlene (materialer, maskiner og

inventar) som blir brukt opp, og den gjeldende arbeidstiden som arbeiderne bruker i selve arbeidsprosessen. Marx kaller det første elementet for «konstant kapital» (C), siden det dukker opp igjen i det ferdige produktet, mens han kaller det andre for «verdi av levende arbeid» (L) («variabel kapital», overs. anm.). Den totale arbeidsverdien på ethvert sluttprodukt er C+L.

Ut av det endelige produktet er det kun en del av ekvivalenten til produksjonsmidlene som har blitt brukt opp. Dens arbeidsverdi vil derfor være C, ettersom arbeidsverdien dens er de faktiske produksjonsmidlene som har blitt brukt opp. Dette etterlater oss med nettoproduktet på den ene sida, og verdien lagt til av levende arbeid (L) på den andre. Nettoproduktet er den materielle ekvivalenten til det levende arbeidet L.

Hvis det skal være noe merverdi kan kun en del av nettoproduktet brukes til å erstatte forbruksvarene, brukt opp av arbeiderne. Verdien lagt til av arbeidet (L) består derfor av to deler, en som tilsvarer arbeidsverdien til arbeidernes forbrukskrav (V), og arbeidsverdien til merverdien (S). Med andre ord er det en forskjell på det arbeidet arbeiderne faktisk legger inn (L), og den arbeidstiden som er nødvendig for å reproducere seg selv (V) – merarbeidet (S) som gir opphav til merverdiproduktet og dermed reell profitt: $S = L - V$.

Inndeling av levende arbeid i nødvendig (V) og merarbeid (S) er derfor det skjulte grunnlaget for kapitalistiske samfunn. Marx kaller raten S/V for «merverdiraten», eller «utbyttingsraten». Mens alt annet er likt, jo større utbyttingsraten er, jo større mengde merverdi, og dermed en større profitt.

Mengden som arbeiderne faktisk legger inn (L), avhenger av lengden på arbeidsdagen. Tida, nødvendig for å reproducere seg selv (V) på den andre sida, blir avgjort av både den mengden varer de forbruker (deres «egentlige lønn»), og arbeidstida det tar å produsere disse varene. Massen med merverdi (S) og utbyttingsgraden (S/V) kan derfor øke på to måter: direkte, ved å forlenge arbeidsdagen L, slik at merarbeidstiden blir direkte forlenget, eller indirekte, ved å senke den nødvendige arbeidstida V, slik at mer av den resterende arbeidsdagen blir brukt på merarbeid. Den siste metoden ved å øke S og S/V krever enten at arbeidernes reallønn blir redusert eller at produktiviteten på arbeidskrafta deres økes slik at det tar dem mindre tid å produsere forbruksmidlene sine, eller begge.

Kapitalister prøver hele tida ut alle muligheter for å øke utbyttingsgraden. Men over tid har arbeiderklassens økende styrke begrenset forsøkene på å forlenge arbeidsdagen og/eller senke reallønna. Dermed har det å øke produktiviteten vært det viktigste middelet for å øke utbyttingsgraden. Men det paradoksale med kapitalismen, som Marx bemerket, er at midlene som øker utbyttingsgraden er de samme midlene som senker profittraten. Arbeidets økende produktivitet manifesterer seg i en fallende lønnsomhet for kapitalen.

Merverdiraten S/V uttrykker delinga av arbeidsdagen i nødvendig arbeidstid og merarbeid. Den måler utbyttingsgraden av produktive arbeidere. Men for kapitalister er det den graden av kapitalens lønnsomhet som er det avgjørende. Fra deres ståsted investerer de i produksjonsmidler (C) og i arbeidere (V), med målet om å sitte igjen med profitt (S). Mengden profitt (S) i forhold til sine investeringer (C+V) er den kapitalistiske målestokken for suksess. Med andre ord er det profittraten $S/(C+V)$ som regulerer kapitalakkumulasjonen.

Det er her paradokset kommer inn. I deres fortsatte kamp mot hverandre prøver individuelle kapitalister hele tiden å senke enhetskostnadene slik at de får et overtak over konkurrentene. Så lenge det gjelder suksess i salgskampen, er alt som senker enhetskostnadene lov.

Men kapitalistene er også evig involvert i en annen kamp – produksjonskampen i arbeidsprosessen. Og det er også her at mekaniseringa oppstår som hovedmålet for å øke arbeidsproduktiviteten, og dermed senke enhetskostnadene. Kapitalister ansetter arbeidere for en spesifisert periode, og målet deres er å presse ut mest mulig produktivitet av dem iløpet av arbeidsprosessen, til lavest mulig kostnad. Dette innebærer ikke bare kamper om reallønn, lengden og intensiteten iløpet av arbeidsdagen, men også om arbeidsprosessens natur. Helt fra begynnelsen har kapitalister forsøkt å «perfeksjonere» arbeidsprosessen ved å dele den opp i stadig mer spesialiserte og rutinepregete arbeidsoppgaver. Med kapitalistisk kontroll over arbeidsprosessen har menneskelig, produktiv aktivitet blitt stadig mer mekanisert og automatisert. Det er ingen hemmelighet at disse mekaniserte, menneskelige funksjonene gradvis blir erstattet av faktiske maskiner. Etterhvert som maskiner erstatter menneskelige funksjoner blir de som er igjen enda mer utsatt for det mekaniske tyranniet, før noen av disse funksjonene også blir erstattet av maskiner, og så videre.

Mekaniseringstendensen er derfor en av de dominerende kapitalistiske metodene for å øke den sosiale arbeidsproduktiviteten. Den springer ut av den kapitalistiske kontrollen over arbeidsprosessen, over menneskelig produktiv aktivitet. Verken voksende arbeidermotstand eller stigende reallønn er iboende årsaker til mekaniseringa, selv om de kan fremskynde prosessen.

Økende mekanisering gir opphav til det som Marx kaller for den tekniske sammensettinga av kapitalen. Stadig større mengder med produksjonsmidler og materialer blir satt i drift av et gitt antall arbeidere. Ifølge Marx betyr dette igjen at fra det endelige produktets totale arbeidsverdi ($C + L$), kommer stadig gradvis mer fra produksjonsmidlene som er brukt opp, og gradvis mindre fra levende arbeid. Den økende tekniske sammensettinga av kapitalen blir med andre ord reflektert i form av verditermer som en økende rate, i forholdet mellom «dødt og levende arbeid», av C og L .

Som vi har sett er profittraten $S/(C + L)$. Men S er det samme som $L - V$, ettersom merarbeidstid (S) er det samme som tida arbeiderne faktisk legger inn (L), minus tida som er nødvendig for å reproducere seg selv (V). Derfor, selv om arbeiderne skulle ha «levd på luft alene» ($V = 0$) så ville det *absolutt meste* S kunne vært, være $S_{\max}/C = L/C$. L/C er dermed taket for profittraten, mens gulvet naturligvis er null. Nå, hvis en økende teknisk sammensetting faktisk reflekteres i en økende rate C/L – da vil den faktiske profittraten gradvis bli presset mellom et synkende tak og et urokkelig gulv, slik at det må bety en nedadgående tendens. Det er dette Marx mener med profittratens fallende tendens.

Den fallende tendensen beskrevet over er uavhengig av hvordan L er delt mellom V og S , og dermed uavhengig av utbyttingsgraden S/V . Faktisk, hvis den virkelige lønna til arbeiderne er konstant ville den økende arbeidsproduktiviteten, på grunn av mekanisering, kontinuerlig heve S/V . Jo større arbeidsproduktiviteten er, jo mindre tid tar det for arbeiderne å produsere en gitt mengde av forbruksvarer, slik at en større del av en gitt arbeidsdag blir merarbeidstid. Selv når reallønna faktisk øker, så lenge den øker mindre enn produktiviteten vil utbyttingsgraden stige. Det er derfor fullt mulig å ha *både en stigende reallønn og en økende utbyttingsgrad*. Dette er faktisk den generelle situasjonen som Marx beskriver med begrunnelse om at arbeiderne aldri kan få alle produktivetsgevinstene uten å stoppe akkumulasjonen og dermed ta livet av gullgåsane. For Marx

opererte klassekampen om reallønna innenfor visse objektive grenser, grensene som ble gitt av kapitalakkumulasjonen. Disse grensene er iboende kapitalismen, og kan kun overskrides ved å styrte den.

Nesten alle marxistiske kommentatore aksepterer mekaniseringa som en overveldende del av den kapitalistiske produksjonen som et faktum. Det er derimot en viktig skole som ikke gir den kapitalistiske kontrollen over arbeidsprosessen skylda for den økende mekaniseringa, som Marx gjør, men som heller forklarer det med kapitalens reaksjon på økende motstand fra arbeiderne og/eller økende lønninger (i det lange løp). Typisk nok begynner de å postulere at det er en økning i reallønna under gitte produksjonsforhold som fører til en fallende profitttrate, som igjen fører til at kapitalister erstatter arbeidere med maskiner. Fra dette ståstedet er naturligvis mekaniseringa og dens tilhørende økning i arbeidsproduktivitet det viktigste middelet for økt profitabilitet, mens økte lønninger fører til at den avtar. Avhengig av hvilke faktorer som råder, sier de at profitttraten kan gå begge veier. Paul Sweezy og Maurice Dobb har for eksempel dette synet på profitttraten.

Denne analysen er riktig – så langt den går. Økende reallønn vil faktisk forårsake en økt mekanisering, og dette kan eller kan ikke kompensere for de økte lønningenes påvirkning på profitabiliteten. Men hos Marx er de økte reallønningene i seg selv blitt muliggjort ved en tidligere årsak, og det er mekaniseringa som oppstår i produksjonskampen. Dermed er effekten som Sweezy og Dobb analyserer kun sekundær, som ligger over (og kun er mulig på grunn av) den primære. Gitt at de ignorerer den primære årsaken er det ikke overraskende at de ikke klarer å finne noen årsak til at profitttraten faller.

En annen viktig innvending mot profitttraten argumenterer for at mekaniseringa (uavhengig av årsak) ikke nødvendigvis betyr en fallende profitttrate. Forestill deg et gitt antall arbeidere, slik at L er gitt. Mekaniseringa betyr at mengden av produksjonsmidler som benyttes av disse arbeiderne øker. Men dette er også ledsaget av en økning i arbeidsproduktiviteten, og dermed et fall i arbeidsverdien til varene, siden det nå tar kortere tid å produsere en gitt mengde varer. Derfor vil ikke arbeidsverdien til produksjonsmidlene (C) øke like raskt som massen deres og dermed falle. Marx argumenterer for at C vil stige uansett, slik at C/L vil stige, og den fallende tendensen vil fungere. Men, sier kritikerne, la oss anta at arbeidsverdien til produksjonsmidlene faller like raskt eller raskere enn massen dens øker? Da vil C/L være konstant eller falle, og det vil ikke utøves noe nedadgående press på profitttraten.

Det må sies at denne innvendingen er en gyldig en, ettersom den peker på ei kløft i profitttrategumentet. Slik det er oppført i den nåværende litteraturen er det en sterk antakelse om at den økende maskinraten i forhold til arbeidere også innebærer en økende rate med «dødt» i forhold til levende arbeid (det vil si C i forhold til L). Men forsøk på å angi den nøyaktige sammenhengen mellom disse (som Yaffe) har ikke vært tilfresstillende, så muligheten for scenarioet gitt av kritikerne vil for alltid forbli åpent. Denne saken er fortsatt gjenstand for debatt.

En annen populær innvending handler om forestillinga om at kapitalister aldri vil bruke en produksjonsteknikk som senker profitttraten deres. En fallende profitttrate er derfor automatisk ekskludert. Dette argumentet blir ofte oppgitt matematisk, og er den såkalte «Okishio-teoremet», men dens grunnleggende forutsetning som ligger til grunn er allment delt av fra venstre-keynesianere, som for eksempel Joan Robinson, til marxister som Bob Rowthorn. Når det gjelder diskusjonen ovenfor ligger den avgjørende feilen i at den tekniske utviklingen kun er et spørsmål om

tekniske «valg», og ikke som en nødvendighet. Marx bemerket for lenge siden at under kapitalismen er det nødvendigheta av konkurransen som tvinger kapitalister til å velge en teknikk som senker kostnadene, til og med når dette innebærer en lavere profitttrate. Den som gjennomfører det første trekket vil underselge de andre. Det eneste «valget» de resterende kapitalistene har, står mellom å tjene inn en profitt til en lavere rate enn før, eller å ikke tjene inn noen profitt i det hele tatt fordi produktet deres koster for mye.

Til slutt, noen marxister avviser tanken om en stigende C/L på empirisk grunnlag. Etersom C er verdien av produksjonsmidlene, og L er den levende verdien lagt til av levende arbeid, er pengeekvivalenten K , produksjonsmidlenes pengeverdi, og Y , pengeverdien lagt til eller «netto nasjonalprodukt». På dette grunnlaget blir «produksjonsraten av kapital» K/Y undersøkt, og siden offisielle statistikker viser at det er en tendens til å være konstant over i perioder, sies det at dette taler mot en økende C/L .

Det er interessant at de samme marxistene som kontinuerlig går imot, også aksepterer de empiriske statistikkene om arbeidsledighet, omfanget av fattigdom, forekomsten av underernæring osv. på bakgrunn av borgerlige oppfatninger, til tross for at disse kategoriene er nærmest ubrukelige. Statistikk om arbeidsledighet teller for eksempel ikke de som har gitt opp å finne arbeid, de som aldri begynte å lete etter arbeid i utgangspunktet (som for eksempel syke tenåringer), og de som ikke har kommet seg ut i arbeid på grunn av håpløsheten i det (som for eksempel husmødre). Det er derfor ikke uvanlig for radikale og marxister å anslå «reell arbeidsledighet» to eller tre ganger høyere enn de offisielle tallene. Og likevel, når det kommer til de helt grunnleggende kategoriene som «kapital» og «verdi lagt til», så er offisielle statistikker plutselig godtatt uten forbehold. Vi kommer til å vende tilbake til dette viktige punktet i diskusjonen om «profittskvis»-teoriene. For øyeblikket holder det å poengtere at den eneste marxistiske statistikeren som har orket å undersøke hvordan disse statistikkene blir samlet inn, og rettet på dem i forhold til de konseptuelle forskjellene mellom marxistiske kategorier og ortodokse, har funnet ut at raten til «kapitalproduksjonen» ser ut til å stige jevnt og trutt.

En historie om teorien om den fallende profittraten

Profitttraten tendens til å falle, etterhvert som kapitalismen utviklet seg, ble allment akseptert av klassiske økonomer som et uomtvistelig faktum. Problemet lå i å forklare hvorfor dette skjedde.

Adam Smith (1770-tallet) bemerket for eksempel at når store mengder kapital samler seg i en bestemt industri, utvider de tilbudet, senker prisene, og dermed også profitten. På samme måte, hevdet han, etterhvert som akkumulasjonen utvikler kapitalen som helhet vil den bli rikere og dermed trykke ned profitttraten.

Kritikere påpekte raskt at kapitalen kun samlet seg i en bestemt industri når profitttraten der var over gjennomsnittet, og når dette skjedde presset de dessuten profitttraten ned til gjennomsnittet. Den gjennomsnittlige raten forblir dermed uforklart, og det er ingen gitt årsak hos Smith for hvorfor akkumulasjonen stopper opp på noen måte.

Rundt 40 år senere kom David Ricardo (1810-årene) med en annen forklaring. Han argumenterte for at etterhvert som samfunnet utvikler seg, så må stadig mer jord omgjøres til jordbruksland for å mate den voksende befolkningen. Dette betyr at stadig mindre fruktbar jord blir dyrket, slik at maten

blir stadig dyrere å produsere. Innenfor marxistiske termer stiger arbeidsverdien for mat. For en gitt arbeidsdag øker derfor den nødvendige arbeidstida og merarbeidstida faller tilsvarende. Dermed faller merverdiraten etterhvert som samfunnet utvikler seg, og dermed også profitttraten – ikke fordi arbeiderlønnene øker, men fordi produktiviteten i jordbruket faller.

Den avgjørende konklusjonen hos Ricardo er at jordbruksproduktiviteten har en tendens til å falle. I sin kritikk av Ricardos renteteori, viser Marx at denne konklusjon verken er logisk eller empirisk riktig. Den kapitalistiske produksjonen er faktisk karakterisert ved en økende arbeidsproduktivitet, både i industrien og landbruket. Som vi har sett i det foregående delen er Marx' egen forklaring på den fallende profitttraten basert på en økende produktivitet i det sosiale arbeidet og en økende merverdirate:

Profitttraten faller, ikke fordi at arbeidet blir mindre produktivt, men fordi den blir mer produktiv. Ikke fordi arbeideren blir mindre utbytta, men fordi han blir mer utbytta ...

Marx regnet sin egen forklaring på «profitttraten fallende tendens etterhvert som [det kapitalistiske] samfunnet utviklet seg» som «en av de største triumfene over de mange snublesteinene i alle tidligere økonomier». Det er teorien som holder sammen hele analysen hans om bevegelseslovene i kapitalismen. Og likevel, merkelig nok, spiller denne loven en mindre rolle i historien om marxistiske teorier og tanker. Den er for eksempel helt fraværende i underkonsumpsjonsteorier, og som vi skal se i neste del er den like fraværende i teoriene om «profittskvisen».

En del av årsaken til at loven har blitt neglisjert er de tidligere undersøkte motforestillingene. Men et annet, og kanskje mye viktigere grunnlag for å avvise denne loven er politisk. Det blir sagt at loven behandler menneskelige, sosiale relasjoner som om vi var maskiner eller en slags fysisk prosess. At dette toner ned og reduserer rollen til mennesker når det kommer til å bestemme over hendelser og fremtida. Mennesker, ikke bevegelseslover, bestemmer historia. Videre blir det hevdet at å godta profitttraten fallende tendens vil føre til en fatalistisk og passiv holdning når det kommer til å styrte kapitalismen. Til slutt blir det argumentert for at analysen av årsakene til krisene uansett er for abstrakt til å bli brukt i praktisk politikk i klassekampen.

Det er ingen hemmelighet at Marx oppfattet den kapitalistiske historia i form av bevegelseslover, og menneskelig historie generelt i form av objektive krefter som bestemte, og dermed begrenset menneskelig handling. Og likevel er dette den samme Marx som opphøyde klassekampen til det høyeste nivå, som aktivt kjempet for den umiddelbare styrtinga av kapitalismen (ikke i den nærmeste framtid), og som deltok i den mest praktiske politikken på bakgrunn av hans teoretiske analyser. Er det en motsetning mellom disse to analysene til Marx?

Ikke i det hele tatt. Tvert imot, som Henryk Grossmann (Tyskland), Paul Mattick (USA) og David Yaffe (Storbritannia) hevder, er det nettopp innenfor Marx' teoretiske rammeverk at revolusjonær politikk kommer fra.

Grossman var den første store marxisten som flyttet diskusjonen om kriser vekk fra underkonsumpsjon og misforholdsteorier. Svært kritisk til disse teoriene, både på politisk og logisk grunnlag, understreket Grossmann heller hvor sentral loven om profitttraten fallende tendens var for å forstå kriser. Av særlig betydning hos Marx, bemerket han, var det faktum at profitttraten faller, at den totale mengden med profitt sin vekst måtte sakke ned og til slutt stoppe opp. På det punktet

hvor nye investeringer ikke lengre genererte ekstra profitt, ville investeringene begrenses og en krise ville bryte ut. Etterhvert som krisen sprer seg vil svakere og mindre effektive kapitalister bli utradert, mens de sterkere ville være istand til å kjøpe opp eiendelene deres til unormalt lave priser. Med stigende arbeidsledighet ble arbeidernes stilling svekket. Reallønna synker, mens arbeidsprosessen intensiveres, slikt at utbyttingsgraden øker. Alle disse faktorene øker profitttraten. Dermed legger hver krise opp til gjenopprettelse og neste vekstsyklus og fall.

Ingenting av dette sier noe om når en krise vil bryte ut, ettersom svært mange faktorer kan forsinke eller framskynde virkningene av den fallende profitttraten. I den forstand er klassekampen avgjørende, ikke bare i spørsmålet om tidspunktet for kriser, men også om å kjempe mot effekten deres. Enda viktigere er det for Grossman at disse krisene er «objektive, revolusjonære situasjoner». Å vise nødvendigheten av kriser innenfor kapitalismen er derfor også å vise til nødvendigheten av å forberede seg i forveien, og gripe øyeblikket til disse objektive periodene. Til slutt, basert på Marx sine verk, gjør han en viktig kobling mellom teori og praksis:

[...] ikke noe økonomisk system, uansett hvor svekket, kollapser av seg selv automatisk. Det må «styrtes». En teoretisk analyse av de objektive trendene som fører til en lammelse av systemet tjener til å oppdage de «svake leddene». Endring vil bare komme ved en aktiv bruk av de subjektive faktorer.

Paul Mattick utdypet Grossmanns arbeid på en rekke måter. Spesielt viktig var Mattick sitt poeng om at årsaken til at Marx snakker om kapitalistiske samfunn i form av bevegelseslover er nettopp fordi kapitalismen er regulert, ikke av bevisste menneskelige avgjørelser, men av «tinglige relasjoner» – forholdet mellom marked, priser og profitt. Som Grossmann før ham, understreker Mattick at kriser kan gi revolusjonære og reaksjonære muligheter, men kun klassekamp kan avgjøre hvilken vei vi kommer til å gå. Enten kapitalismen går over til fascismen, eller om den går over til sosialismen, så er det ikke forhåndsbestemt.

De siste årene har David Yaffe gått inn for å både presentere Marx sine økonomiske analyser, og å anvende dem på dagens krise. Det fulle omfanget av analysen hans er utenfor denne diskusjonens rammer. Så vidt det gjelder kriseteori, og i tillegg til Grossmanns og Matticks poenger, tilføyer Yaffe dette: Først av alt, ettersom kriser uttrykker seg i form av priser og profitt, er det en tendens til å tro at priser og profitt er årsaken til krisa. For eksempel, siden profitt per definisjon er forskjellen mellom salg og kostnader, innebærer alt som fører til et fall i profitten en annen måte å definere fortjeneste på. Men en del av kostnadene er bare prisen til noen varer, som for eksempel materialer osv. (og dermed salget til noen av industriene). Derfor tenderer enhver nedgang i profitabiliteten til å bli sammenlignet med de resterende delene av kostnadene, til lønningene. Og her er veien kort til å argumentere for at «høye» lønninger er årsaken til nedgangen. På denne måten blir en effekt gjort om til årsak.

Det samme argumentet kan brukes om stagnasjon, økende arbeidsledighet, inflasjon, økende statlige utgifter og økende klassekamp verden over. Yaffe argumenterer for at hver av disse er et fenomen i utviklinga av krisa, ikke en årsak. Etterhvert som profitttraten faller vil akkumulasjon sakke ned og arbeidsledigheten vil øke. Kapitalister vil øke prisene i et forsøk på å øke profitabiliteten, og dermed havne i en inflasjonsdrevet spiral. Samtidig blir staten tvunget til å gripe inn. På den ene siden for å opprettholde sysselsetting på politisk akseptable nivåer, og på den andre siden subsidiere, og til og med ta over skrantende bedrifter. De statlige utgiftene øker raskt, men statens

underskuddsfinansiering øker bare inflasjonen, mens statens støtte til sysselsetting hindrer at lønninger faller så mye at det hjelper profitabiliteten. På denne måten blir motsetninga skjerpet, og det blir vanskeligere og vanskeligere å finne politiske løsninger som «funger». Dette, forteller Yaffe, er den fasen vi er i nå, i hele den kapitalistiske verden.

C. Klassekamp og profittskvisen

Hver eneste krise understreker viktigheten av profitt for den kapitalistiske produksjonen, og reiser på nytt spørsmålet om hva det er som regulerer profitabiliteten.

Det kan virke som om at det hver eneste gang det er en nedgang i profitabiliteten, at det blir sporet tilbake til høye lønninger. Det er definitivt sant at en reduksjon i lønn, mens alt annet forblir likt, øker profitten. Men det betyr ikke at en gitt nedgang i profitten nødvendigvis skyldes overdreven lønn. Spørsmålet er derfor, hvordan kan vi vite hva som er årsak og hva som er virkning?

I Marx sin analyse er ei økt reallønn forventet å følge en økende grad av utbytting, slik at en lønnsøkning ikke i seg selv vil føre til et profittfall. I marxistiske termer er det derfor kun når veksten i reallønna er stor nok til å faktisk senke utbyttingsgraden at vi kan si at et fall i profitabiliteten er (til dels ihvertfall) et resultat av «høye lønninger».

Marx aviser selvsagt denne forklaringa på bakgrunn av at kapitalakkumulasjonen i seg selv har objektive grenser, hvor lønnskampen er begrenset, slik at utbyttingsgraden generelt sett stiger. Han hevder faktisk at profittraten faller, nettopp fordi arbeiderne blir mer utbytta, ikke mindre.

På det mest abstrakte nivået er pengeekvivalenten til merverdiraten S/V , raten til «profitten» i forhold til «lønn» π/W . Et fall i profitt-lønnsraten kan dermed blitt tatt for å være et bevis på en overdreven vekst i reallønn. Men dette resonnementet er feil.

For det første er det fullt mulig å ha arbeidere utbytta hardere, og fortsatt ha dem til å produsere et stort merverdiprodukt, samtidig som at kapitalistene ikke klarer å få solgt dette produktet og dermed være ute av stand til å omgjøre det til pengeprofitt. For eksempel, i ei krise forårsaket av en fallende profittrente (à la Marx): Mens noen kapitaler går konkurs, vil andre bli fratatt kjøpere til deler av sine produkter. Priser vil falle, og sammen med dem vil profitter og profitt i forhold til lønn-raten falle. For å kunne kompensere for dette vil de overlevende kapitalistene kjøre arbeiderne enda hardere, utbytte dem enda mer i et forsøk på å senke kostnadene og unngå konkurs. Midt oppi ei krise vil derfor en fallende profitt-lønnsrate være ledsaget av en stigende utbyttingsrate. Dessuten vil begge under disse forholda være symptomer på, og ikke årsaker til krisa.

Men mønsteret over holder ikke før et kriseutbrudd. Vil det ikke derfor være legitimt å se på «profitt-lønn»-raten som en indeks på utbyttingsgraden – i perioder uten krise? Hvis det er tilfellet vil en fallende profitt-lønnsrate før ei krise være et kraftig bevis på at arbeidere faktisk har lyktes i å øke reallønna si raskt nok til å senke utbyttingsgraden, og dermed utløse ei krise. *Det er presist denne teoretiske identifikasjonen av π/W som indeks for S/V som definerer «profittskvis»-greina av den marxistiske kriseteorien*, fastsatt av Glyn, Sutcliffe og Rowthorne i England, og Boddy og Crotty i USA

Tilsynelatende hviler argumentet deres på den empiriske observasjonen at kriser innledes med et fall i profitt-lønnsraten. Men denne observasjonen blir regelmessig gjort av borgerlige økonomer også, som i det siste tilfellet med William Nordhaus ved Brooking Institute. I motsetning til Nordhaus går

marxistene ett skritt videre ved å identifisere den observerte profitt-lønnsraten med en utbyttingsgrad. En følge av dette er at fallet i profitabiliteten egentlig er et uttrykk for et fall i merverdiraten, som der igjen bare kan skyldes en tilstrekkelig stor økning i reallønn. Ironisk nok, mens den borgerlige økonomen Nordhaus skylder på nedgangen i «kapitalkostnader», skylder marxistene på «arbeidsproblemer»!

På sett og vis er profittskvisargumentet like gammelt som kapitalismen. Ingen vet bedre enn kapitalister hvor viktig profitt er for systemet, og på grunn av helt åpenbare grunner er det ingen som har vært raskere med å skylde på høye lønninger for å fremskynde kriser. Dermed dukker den kapitalistiske versjonen av profittskvisargumentet opp i hver eneste krise.

På et litt mer abstrakt nivå har borgerlige økonomer lenge hevdet at en fallende profitt er på grunn av arbeidere har klart å få tak i en større «del» av netto nasjonalproduktet (på bekostning av kapitalistenes del så klart). Marx kommenterte to av hans samtidige, franskmannen Frederic Bastiat (1840-tallet) og amerikaneren Henry Carey (1860-tallet), og bemerket at til tross for «at de aksepterer at profitttraten faller ... forklarer de det [feilaktig] som en følge av veksten i verdien til arbeidernes andel...».

På mange måter er den nåværende marxistiske profittskvisteorien svært lik Bastiat og Carey sine teorier. Erik Olin-Wright, i hans undersøkelse av marxistiske kriseteorier, oppsummerer den moderne versjonen på følgende måte:

Det vesentlige argumentet er svært enkelt: Den relative andelen av nasjonal inntekt som går til arbeidere og kapitalister er nesten utelukkende en konsekvens av deres relative styrke i klassekampen. I den grad arbeiderklassen utvikler en sterk nok arbeiderbevegelse for å vinne lønnsøkninger som overstiger produktiviteten, så vil det være en tendens til at utbyttingsgraden synker og dermed også profitten (å bli «skvist» av stigende lønnsutgifter). En slik nedgang i profitten resulterer i en tilsvarende nedgang i investeringer og dermed en enda tregere økning i produktiviteten. Sluttresultatet er ei økonomisk krise.

Den moderne marxistiske versjonen følger derfor den økonomiske logikken til Bastiat og Carey i å tro at den fallende profitttraten er en konsekvens av en fallende utbyttingsrate. Men det er en avgjørende politisk forskjell mellom de to versjonene: Der hvor de borgerlige økonomene fordømmer hele situasjonen, så feirer marxistene den. Den marxistiske profittskvisteorien gjør klassekampen om arbeidsforhold den avgjørende faktoren som (i siste instans) bestemmer løpet til den kapitalistiske reproduksjonen. For disse marxistene er det faktum at systemets utvikling har nådd en fase hvor arbeiderklassen er sterk nok til å fremskynde kriser, et svært godt tegn. Hvis arbeiderklassen er sterk nok til å tvinge systemet ned på knærne gjennom sine lønnskrav, så er den også sterk nok til å motstå angrep på reallønna som er en del av «gjenopprettings»-politikken. De er kanskje sterke nok til å «løse» krisa ved å ta statsmakta.

Den sterke krafta i denne teorien er at den er så enkel. Selv under kapitalismen har vi «styrende politikk». Klassekampens praktiske politikk, ikke noen abstrakte bevegelseslover, er det vi trenger å analysere for å forstå den kapitalistiske historia. Kapitalistisk akkumulasjon er virkelig internt begrensa, men det er arbeid, og ikke kapitalen «selv» (som Marx sier det) som er det avgjørende hinderet for akkumulasjonen.

Enkelhet er kun en dyd om svaret er korrekt. Svaret for å ta feil er tross alt svikt. Og dermed går vi tilbake til det sentale teoretiske poenget, og spør: kan vi faktisk estimere en fallende utbyttingsrate utifra et observert fall i profitt-lønnsraten? Med andre ord, er virkelig π/W en indeks for S/V ? For å svare på disse spørsmålene må vi spore opp pengeformene til S og V .

Tenk på slutten av en reproduksjonssyklus av totalkapitalen. Begynnende med salgskvitteringene kan vi spore opp utbetalingen av denne pengesummen.

Anta at det totale salget (M') er på 100 000 dollar. Fra disse legger kapitalisten 40 000 dollar til side for å erstatte kostnadene til materiale og maskiner som er blitt brukt opp (C_p) i produksjonen av varene som ble solgt, og 20 000 dollar for å betale lønningene (V_p) til produksjonsarbeiderne som var ansatt i produksjonsprosessen. Den resternede mengden, 40 000 dollar, er det kapitalistene selv kaller for *brutto fortjeneste av salg* (S^*). Det er kvitteringa fra varesalget minus material- og lønnskostnadene for å produsere disse varene. Fra dette synspunktet av systemet som helhet, representerer bruttofortjenesten pengeekvivalenten av overskuddsproduktet.

Utifra det marxistiske synspunktet representerer «bruttofortjeneste» (S^*) pengeekvivalenten til merarbeidstida til produksjonsarbeiderne, mens lønna (V_p) til arbeiderne representerer pengeekvivalenten til den nødvendige arbeidstida. Den virkelige indeksen for utbyttinga av produksjonsarbeiderne – det vil si merverdiraten – er derfor $\frac{S}{V} = \frac{40\,000}{20\,000} = 20\%$

Men for kapitalister ser saken svært annerledes ut. Fra bruttofortjenesten må de fortsatt få tak i pengene de har brukt i forsøket på å få solgt varene sine. Disse *salgskostnadene*, som kapitalistene kaller dem, består av materiale- (C_U) og arbeidskostnader (V_U) brukt for å omgjøre de produserte varene til pengesalg. I tillegg må de også hente ut for å dekke avgifter T (salg, lisens, eiendomsskatt osv.) fordi det fra deres synspunkt er for mange «utgifter» i bedriften. Det som er igjen etter alle disse uttakene er kalt netto driftsinntekter (π). Hvis salgskostnadene $C_U + V_U = 15\,000 + 10\,000$, og indirekte skatter og avgifter $T = 5\,000$, da er netto driftsinntekt $\pi = 10\,000$ dollar.

Utifra dette synspunktet ser kapitalistklassen på både salgskostnader og avgifter som reelle bedriftskostnader. Til og med fra systemet som helhet sitt synspunkt kan de bli sett på som strengt nødvendige utgifter, ettersom både handelskapital (grossister/forhandlere) og staten utfører uunnværlige funksjoner. Men det at disse er uunnværlige utgifter endrer ikke på noen måte det faktum at de også er avledete former for merverdi. Det er nødvendig å produsere merverdi før det kan selges, å selge det endrer kun eieren av produktet, ikke omfanget dens. I hvilken grad en del av merverdien blir absorbert av tittel-skiftende aktiviteter (kjøp og salg) og statlige virksomheter er kun en oversikt over distribusjon og legitimering av systemets utgifter.

Desverre forstår ikke profittskviteoretikerne dette avgjørende punktet. De identifiserer alltid merverdiraten som π/W . Forholdet mellom netto bedriftsinntekt og all lønn. I forhold til illustrasjonen over, $\pi = 10\,000$ dollar, og $W =$ lønna til produksjonsarbeiderne + lønn til salgsarbeiderne osv. $= 20\,000 + 10\,000 = 30\,000$, slik at $\pi/W = 10\,000/30\,000 = 33,33$ prosent. Dette er langt unna den egentlige merverdiraten, $S^*/V_p = 200$ prosent.

Å blande π/W med S^*/V_p betyr at den egentlige utbyttingsraten til enhver tid blir kraftig redusert, som eksempelet over viser (de faktiske størrelsene involvert samsvarer ganske tett opp mot de faktiske aktuelle størrelsene jeg får på grunnlag av en mye mer kompleks og detaljert analyse av den

amerikanske økonomien). Det som verre er, er at π/W har en innebygd nedadgående tendens over tid i forhold til den egentlige raten S^*/V_p , fordi salgskostnader og avgifter har økt kraftig i alle kapitalistiske økonomier. Dette stemmer spesielt etter andre verdenskrig. Det er derfor misvisende å forklare den observerte nedgangen i «profitt-lønns»-raten π/W ved hjelp av et tillagt fall i utbyttingsgraden. Tvert imot, det er fullt mulig at en økt utbyttingsgrad, sammen med en fallende profitttrate á la Marx har ført til en fallende akkumulasjonsrate og økende arbeidsledighet. I møte med dette, økt interkapitalistisk konkurranse og økt statsintervensjon synes som et svar på en dypere krise, ikke som en årsak til den. Empirisk sett manifesterer disse svarene seg i form av økte salgsgifter og økte skatter, som vises i en fallende π/W , til tross for at S^*/V_p øker. Dette er Yaffes forklaring på den nåværende verdenskrise.

Det er verdt å gjenta at et observert fall i «profitt-lønns»-raten π/W , ikke kan gi oss noen forklaring i seg selv. For å komme bak selve observasjonen trenger vi en teori om de faktorene som bestemmer profitten for å kunne vite hvilke faktorer som er ansvarlige for den empiriske utviklinga. Men vi må også vite hvordan de empiriske kategoriene samhandler med de teoretiske, ellers vil vi ende opp gir vi feil årsak skylda. Dette er nettopp den feilen gjort av profittskvis-skolen: De baserer seg på en teori om merverdi, og likevel feiler de totalt i å forstå forskjellen mellom komplekse og kraftfulle marxistiske kategorier og borgerlige «profitt»kategorier (netto drifstinntekt). På denne måten tilskriver de feilaktig den sekulære nedgangen i profitabilitet, og dermed den nåværende krise selv, til profittskvis på grunn av lønninger.

Konklusjon

Historia lærer oss at kapitalismen periodevis får brudd i sitt økonomiske og sosiale materiale. I disse periodene skiller de sosiale relasjonene som ligger i systemet seg fra hverandre i stor kontrast. De ulike ortodoksienes borgerlige talemåter begynner å bli tynnslette, og suger desperat luft til seg, og klassekampen bryter ut i det åpne.

Vi lærer den kapitalistiske historiens leksjoner nok en gang. Veksten etter krigen som skulle lede oss gjennom det 21. århundrets gylne porter er offisielt dau. Over hele den kapitalistiske verden florerer de politiske og økonomiske krisene. Internasjonal konkurranse skjerper kapitalistenes kamp for å overleve. Banker går konkurs, gigantindustrier går konkurs, det internasjonale pengesystemet går fra den ene krise til den andre, arbeidsledigheta øker mens prisene øker og overalt skjerpes klassekampen.

Hvordan skal vi forstå den siste krise i kapitalismen? Vi må definitivt studere og analysere den i detalj, ikke bare lokalt og nasjonalt, men også på verdensskala. Men det i seg selv vil ikke være nok. Vi må samtidig forstå at kriser ikke er noe nytt for kapitalismen. Deres periodiske og ødeleggende opptredener har blitt anerkjent, analysert, og teoretisk forstått av mange andre, lenge før noen av oss tenkte på å stille spørsmålet. Å forstå dette er å forstå nødvendigheten av å studere forklaringene til våre forgjengere, slik at vi kan ha nytte av dem, og bygge videre på dem. Hvis målet er å overvinne systemet, da er det også et imperativ og forstå det. Uvitenhetens pris er nederlag.

Målet til denne artikkelen har vært å presentere og analysere grunnleggende forestillinger som har oppstått historisk i spørsmålet om de kapitalistiske krisene. Jeg har forsøkt å være så grundig som mulig, samtidig som at jeg ikke har forutsatt noen kunnskaper om temaet fra tidligere. Dermed har jeg forsøkt å ikke bare presentere det en bestemt teori sier, men også forklare hvorfor den

argumenterer slik den gjør, hvordan argumentet har utviklet seg historisk, og hvilke politiske posisjoner argumentet har blitt assosiert med over tid.

I stedet for å oppsummere det som har blitt diskutert i denne artikkelen, vil jeg heller fokusere på de tre leksjonene som jeg tror ligger implisitt i historia om kriseteoriene:

Den første leksjonen har å gjøre med forholdet mellom teori og praksis. Hver teoretiske posisjon innebærer et bestemt modus for å endre systemet. I den forstand har enhver teori en politisk implikasjon for den praksisen den er basert på. Men det er også viktig å forstå at ingen forenklete forbindelser kan bli gjort mellom et bestemt sett med teoretiske konsepter og politikken som forventes å alliere seg med den. Ta for eksempel underkonsumpsjonistene som eksempel. Dens talsmenn har inkludert den reaksjonære Malthus, den småborgerlige sosialisten Simone de Sismondi, den revolusjonære aktivisten Rosa Luxemburg, og hele den moderne «monopolkapitalisme»-skolen basert på arbeidet til Paul Sweezy og Paul Baran. Dens motstandere har inkludert borgerlige teoretikere av alle typer, fra Ricardo og utover, men også Marx og Lenin. Verken blant tilhengerne av underkonsumpsjonsteorien og blant dens kritikere kan vi finne en felles politisk plattform og plassere dem på. Lignende argumenter kan gjøres for enhver kriseteori.

Den andre viktige lærdommen har å gjøre med teori og «fakta». Det er en svært farlig tabbe og anta at «fakta» er gitt uavhengig av ethvert konseptuelt rammeverk. Selv en kort studie av nasjonale inntektsregistre viser raskt at dataene vi blir konfrontert med til enhver tid er gitt av bestemte teoretiske kategorier. Disse dataene er selvsagt basert på hendelser i den virkelige verden, men på hvilken måte disse hendelsene har blitt kodifisert og nummerert avhenger også av hvilken teori om verden. Mønsteret som fremkommer basert på keynesianske kategorier (som underligger gjeldende nasjonale inntektsregistre) trenger ikke å være det samme som dukker opp basert på marxistiske kategorier. I diskusjonen om profittskviteoriene for eksempel så vi hvor viktig det var å ikke blande profitt-lønnsraten π/W med utbyttingsraten S^*/V_p . Det ville vært et fryktelig tap å forlate den riktige teorien fordi den ikke korresponderer med «fakta» som er basert på to vidt forskjellige kategorier.

Den tredje leksjonen har allerede blitt diskutert i begynnelsen av denne delen. For å kort gjenta den, i analysen av krisa er det ikke nok å bare studere fenomenet. Det er like viktig å studere forklaringene på krisa, både tidligere og nåværende. Ellers ender vi enkelt og greit opp med å gjenoppfinne det som allerede har blitt oppfunnet, og gjøre de samme tabbene på nytt igjen. Det har også blitt sagt at de som glemmer historien er dømt til å gjenoppleve den. Til dette bør det kanskje legges til at de som ignorerer teorien er dømt til å rekonstruere den.